

Tuva Atasözlerinden Seçmeler*

Mehmet Ölmez
(İstanbul)

Türk atasözlerinin usta yorumcusu
Uwe Bläsing'e ithaf olunur!

Abstract:

The first proverbs of Turkic people have been known since the formation of the first written sources, the Old Turkic Inscriptions, Old Uighur texts and *Divanı Lügati't-Türk*. The nomenclature of the proverbs among Turkic peoples features proximity in accordance with the geographic location. A proverb found in a Turkic language may be close to or even the same as another saying in another language. In this respect, it is possible to find some Tuvan proverbs both in the neighboring Turkic languages and in *Divanı Lügati't-Türk*. The first publication on Tuvan proverbs was issued in 1953. Extended version

* Bu çalışmama esas teşkil eden Tuva atasözü kitaplarını sağlayan ve yine kimi başka kaynaklar konusunda yardımcı olan Akademi Gorodok'tan Janna Yuşa'ya (Novosibirsk) özellikle teşekkür etmek isterim. Janna Yuşa, çalışma boyunca da karşılaştığım sorunlar konusunda her zaman yardımcı olmuştur. Atasözlerinin çevirisi sırasında ana dili konuşuru olarak Kızıl'dan Aygulya Çuldum-ool'un çok yardımını gördüm. A. Çuldum-ool'a da yardımları için ayrıca müteşekkirim. Şu an Tuva atasözlerinin tamamını, yayımlanmamış malzemeleri de değerlendirerek J. Yuşa ve A. Çuldum-ool ile birlikte Türkçe olarak hazırlamaktayım. Atasözlerinin geri kalanları kitap içerisinde yer alacaktır.

covering the proverbs after 1953 was published three times more. Also, proverbs were often included in several dictionaries. The following is a collection of proverb specimens found in the Turkic languages from the very beginning until today, and the translation of the first Tuvan book of proverbs along with Turkish equivalents.

Key Words: Proverbs, Turkic proverbs, Tuvinian, Tuvinian proverbs

Özet

Türlere ait ilk atasözleri, yazılı ilk kaynaklardan, Eski Türk Yazıtları'ndan, Eski Uygur metinlerinden, *Divanü Lugati't-Türk*'ten beri bilinmektedirler. Türk halkları arasında atasözlerini adlandırmada coğrafyalarına göre yakınlık gösteren adlandırmalar görülür. Bir Türk dilinde karşılaşılan atasözü ile bir başka Türk dilindeki söz yakınlık, hatta aynılık gösterebilmektedir. Bu çerçevede bakıldığında Tuva atasözlerinin bazılarını hem komşu Türk dillerinde hem de *Divanü Lugati't-Türk*'te görmek mümkündür. Tuva atasözleri üzerine ilk yayın 1953'te yapılmıştır. 1953 sonrası atasözleri üç kez daha genişletilerek basılmıştır. Yayımlanan çeşitli sözlüklerde de atasözlerine sık sık yer verilmiştir. Aşağıda hem genel anlamda başlangıçtan günümüze kadarki Türk dillerinden atasözlerine örnekler verilmiş, hem de ilk Tuvaca atasözü kitabının tamamı çevrilerle Türkçe denklere gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Atasözleri, Türk atasözleri, Tuvaca, Tuva atasözleri

Türk Atasözleri Üzerine

Türkçede atasözü, bazen de atalar sözü olarak anılan “damıtılmış sözler” için günümüz Türk dillerinde Arapça *مثال* *maṭal* sözünden türemiş biçimler kullanılır. Örneğin Osmanlıcada darb-ı mesel iken Çağataycadan dallanan, etkilenen dillerde *makal*, *makal-temsîl* sözleri kullanılır (Osmanlıca ve Türkçe için bak. Ö. A. Aksoy, 1971, 17-18). Osmanlı döneminden günümüze atasözleri ve konuyla ilgili çalışmalar için Şinasi'nin *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*'si üzerine ayrıca S. Beyzadeoğlu'nun hazırladığı çalışmanın girişine bakılabilir (Beyzadeoğlu

2003). Edirneli Ahmed Bâdî Efendi'ye ait *Armağan* adlı Osmanlıca bir yazmada yer alan atasözleri için de Beyzadeoğlu'nun 2004'teki çalışmasına bakılabilir. Söz konusu çalışmada Ö. A. Aksoy ile Eyüboğlu'nun çalışmalarında yer alan atasözlerinin *Armağan* ile örtüşen, örtüşmeyen verileri numaralandırılarak gösterilmiştir.

Türk dillerindeki atasözleri için örnek çalışma, abidevi eser ise U. Bläsing'in Çuvaş Atasözleri üzerine hazırladığı çalışmadır (1994). Günümüz Türk dillerindeki atasözlerinin çoğu dildeki karşılıklarıyla karşılaştırmalı bir yayını ise Ö. Çobanoğlu'na aittir (2004). Türkiye'de dikkate değer bir çalışma da A. Oy'a ait olup Türkçedeki atasözlerinin yanı sıra bir kaç Türk dilinden de örneklere (Türkmen, Altay, Hakas, Nogay vb.) yer verilmiştir (1972).

Türk atasözleri üzerine genel bir değerlendirme, çeşitli Türk dillerindeki yayınların da yer aldığı kısa bir giriş ile P. N. Boratav tarafından *Fundamenta*'da yayımlanmıştı. Boratav kısa olarak Türk dillerinde atasözlerine verilen adlara, ilk kaynaklara, çalışmalara değindikten sonra DLT'ten Kırım Karaycasına varana değin karşılaştırmalı olarak bir kaç örneğe yer verir (72-73). Boratav genel bir kaynak listesinin yanı sıra tasnifli bir listeye de yer vermiştir (Boratav 1964: 74-77).

Öteki Türk dillerinde yapılan konuyla ilgili çalışmalara gelince, her şeyden evvel çeşitli göçlerle Türkiye'ye yerleşen Kafkasya, Kırım, Balkan bölgelerine ait atasözlerine yer vermek gerekir.

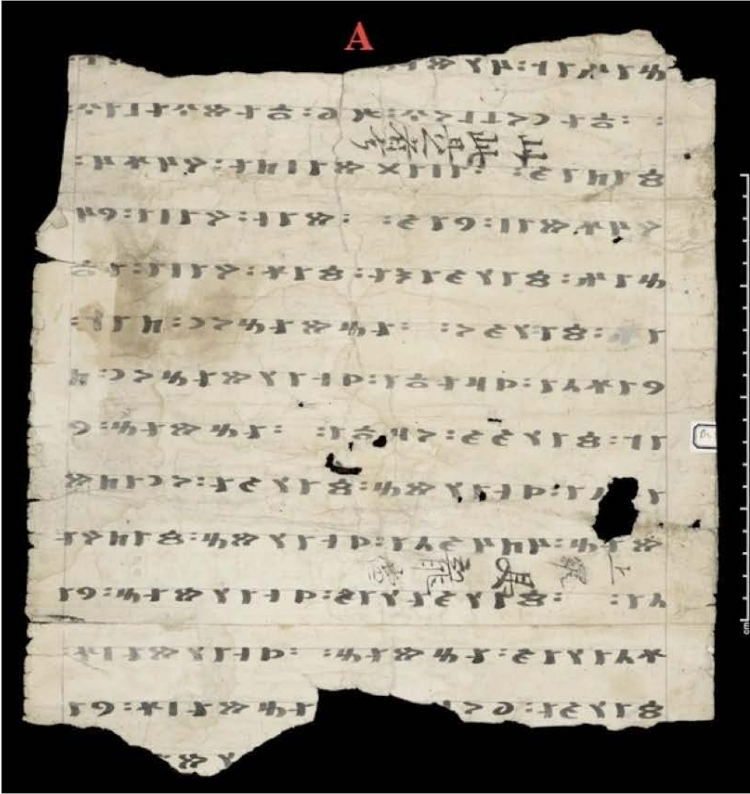
Kırım ve Romanya bölgesinde yaşayan Tatarların atasözleri TDK yayınları arasında 1970'te çıkmıştır. M. Ülküsal'ın yayımladığı çalışma hem atasözlerini hem de deyimleri içerir. İlaveten kısa bir sözlük ile Kırım Türkleri hakkında da bilgiler yer alır.

Türkmence atasözleri ve deyimleri de de kısa bir sunuş ile liste halinde 2002'de Ankara'da yayımlanmıştır (Geldiyew & Altyeyew).

Şimdi tekrar ilk cümlemizde yer verdiğimiz terimlere dönebiliriz: Tuvacada “atasözü” için *üleger sös* kullanılırken Hakasçada *söspek*, Altaycada *ülger sös ~ kep sös*, Kumandıda *söspek*, Karaçay-Balkarcada *nart söz*, Kumukçada *aytuv ~ atalar sözü*, Nogaycada *takpak*,

Eski Uygur Metinlerinde Atasözleri

Türk yazıtlarının devamı olan dönemlerde, Uygur ve Karahanlı dönemi eserlerinde de atasözleri devam etmektedir. Runik harfli Uygurca metinlerden Soğd harfli (Budist) Uygurca metinlere varıncaya değin bazı atasözlerini hem günümüz Türk dilleri, hem de dönemdaşı Müslüman Türklerin diline ait *Dīvānu Luğati 't-Turk'* te buluruz:

British Library, Or 8212/78 a

[ö]z iniş ölmez [özgesi ölü]r “Öz kardeşin ölmez, başkasınınki ölür!” (8212 (78), a 1)

tanuklug sav tamgalıg bitig “söz tanıklı, mektup damgalı (olmalıdır)” bir başka ihtimal: “şahitli söz, damgalı belge (gibidir)” (8212 (78), a 2-3)

ëşidmişte körü körmiş yëg “İşitilenden görülen daha iyidir.” veya “Kulaktan duymaktansa kendi gözünle görmen evladır.” (8212 (78), a 3-4)

miş kişi yüzün bilginçe bir kişi atın bilgü “Bin kişinin yüzünü bilmesinden bir kişinin adını bilmesi daha iyidir.” (8212 (78), a 5-6)

azmazun tęp yërçi yarat<t>ı yañılmazun tęp bilgeg urtı “(Tanrı, insanlar) yolunu kaybetmesin diye kılavuzu, yanlış yapmasın diye bilgeyi yarattı.” (8212 (78), a 6-8)

azmaz yë[r]çi yañılmaz bilge unıt{m}az ötügçi yañılmaz bêtkeçi “Kılavuz yolunu şaşmamalı, bilge insan hata yapmamalı, arzuhaleci unutkan olmamalı, katip hatalı yazmamalı.” (8212 (78), a 8-11)

bilgelig yañılmaz yërçilig azmaz “Bilgesi olan yanılmaz, kılavuzu olan şaşmaz.” (8212 (78), a 11-12)

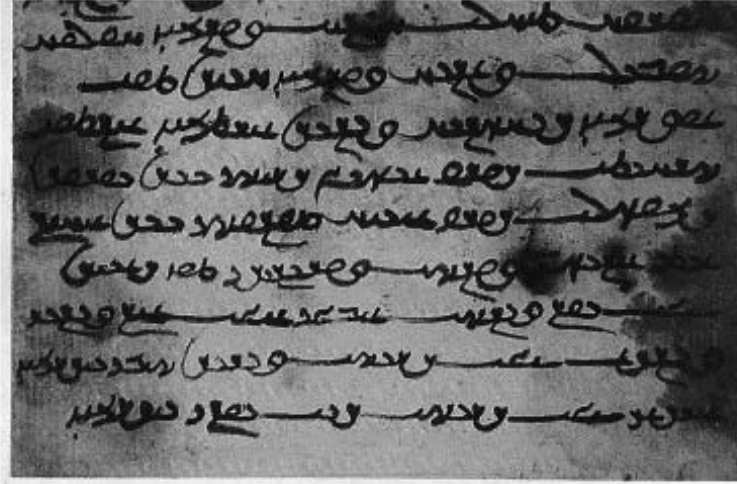
yañılmasar bilge bol[maz] jazmasar yë[r]çi bo]lmaz “(İnsanoğlu) yanılmasaydı, bilgeye; yolunu kaybetmeseydi kılavuza (ihtiyaç) olmazdı.” (8212 (78), a 12-14)

[yañıl]ma[z ... yë[r]çi bolmaz [yañılmaz b]êtkeçi yok a[z]maz yërçi yok tütünç[süz ot ? yok] tüni küni ök[fünç yok köz]nüük artı yo[k] “Yanılmaz bilge, hatasız katip, şaşmayan kılavuz, dumansız ateş, gece-gündüz pişmanlık, pencerenin de arkası olmaz.” (8212 (78), a 14 / b 1-5)

[alın ar]slan tut[ar küçin küs]gü tutmaz “Hileyle arslan tutulur, kaba kuvvetle sıçan bile tutulamaz.” (8212 (78), c-d, 1-2)

Bir kaç kez, V. Thomsen, H. N. Orkun, J. Hamilton, L. Bazin, E. Tryjarski, O. F. Sertkaya tarafından yayımlanmış olan yukarıdaki metin, runik harfli kağıda yazılmış bütün Türkçe metinlerle birlikte bugün bir kez de F. Yıldırım tarafından ele alınmaktadır. Yukarıda yer

verilen ve önceki araştırmacıların değindiği Eski Uygurca atasözlerinin bir kısmını Türkiye’de daha evvel Sertkaya tarafından da yayımlanmıştır (1983).

Pelliot Chinois 2998, verso (Hamilton 1986, nr. 16, s. 297’ den)

Or 8212/78 gibi, yukarıdaki “Pelliot Chinois 2998”de yer alan atasözleri de daha evvel J. Hamilton’ca yayımlanmıştır.

kurug tagda kaplan bolmaz / kudug suvında bahk bolmaz

(J. R. Hamilton 1986, s. 94, 10-11; bu satırlar için krş. TT VII nr. 42,1.7, s. 54, *koço tagnda kaplan yok / kudug suvında bahk yok*, Hamilton 16.10 için not).

kên ton opramaz / kênşlig bilig artamaz

“bol elbise eskimez, deneyim e’lîştîşareye dayanan bilgi bozulmaz”
(J. R. Hamilton 1986, s. 94, 11-12. satırlar).

altun sarıgınta körü eşiç karası yêg

yürüñ kümüşde körü ayak tolusı yêg

“Çil çil altın sahibi olmaktansa (içi dolu) dibi kara tenceresi olmak daha iyidir; ap-ak gümüş sahibi olmaktansa içi dolu kadeh sahibi olmak iyidir.” (J. R. Hamilton 1986, s. 94, 12-14. satırlar).

agıl iti alışık bolsa bõriliği töz

(J. R. Hamilton, s. 94, 14-15. satırlar).

këyik neçe yol bilse avcı ança al bilir “Avlanacak hayvan ne kadar yol bilirse, avcı da o kadar hile bilir.”

(J. R. Hamilton, s. 94, 15-16. satırlar).

bilge neçe karısa bilig savı yañılmaz

arkar neçe karısa kaya yolu yañılmaz “Bilge kişi, ne kadar yaşlansa da, bilgiye dayanan sözü doğruluğunu korur; arkar ne kadar yaşlansa da kaya yolunu yanılmaz”

(J. R. Hamilton, s. 94, 17-18. satırlar).

ëşidmişte körü körmüş yëg “Duyulandan gözle görülen daha iyi / daha muteberdir.” (Or. 8212 (78), a, II.3-4

Karahanlı Dönemi Metinlerinde Atasözleri

Karahanlı dönemine ait atasözlerinin kaynağı elbette ki *Dīvānu Luğāti't-Turk*'tür. *Dīvān*'daki atasözleri bütün yönleriyle ilk kez ilk defa Ferit Birtek tarafından ele alınmış, daha sonra da konuya yeri geldikçe çeşitli araştırmacılar yer vermiştir. Tabii F. Birtek'ten evvel bir kaç öncü çalışma yer alır, N. Asım, Abdü'l-Ahat Nuri ve C. Brockelmann'ın çalışmaları için bk. Birtek, s. 3. Ayrıca bk. Brockelmann, özellikle deyimler için şu bölüme bakılmalıdır: § “X. Weisheits-sprüche” (s. 34-44). Bilinen bu çalışmalara F. Hommel'in çalışmasını da eklemeliyiz (1922).

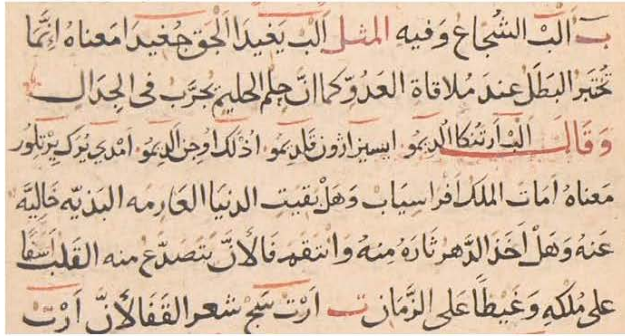
F. Birtek *Dīvān*'dan 300'e yakın atasözüne yer vermiştir. Çalışmada ayrıca bir de sözlük yer alır. *Dīvān*'daki atasözlerinin kimisini günümüz Türk dillerinde kimi değişikliklerle bulmak da mümkündür.

Biraz yukarıda yer verilen Eski Uygurca *kéyik neçe yol bilse avçı ança al bilir* sözünü neredeyse aynıyla *Dīvān*'da da buluruz:

avçı neçe al bilse adıg ança yol bilir (bunun için aşağıya bakınız).

Yine aynı şekilde, *Dīvān*'da yer alan *öldeçi sıçğan müş taşağı kaşır* “ölecek sıçan, kedinin taşağını kaşırması” atasözü de bugün çoğu Türk dilinde değişik şekillerde yaşar. Türkçede *eceli yeten it cami duvarına işermiş* denirken, Çağdaş Uygurcada neredeyse *Dīvān*'daki şekille aynıdır: *saçkamniñ ölgüsi kelse müşükniñ kıyruğım tişleydur* (Jarring § 166). Aynı atasözü Kırım'da *eceli kelgen eşki şobanıñ tayagına süykenir* “eceli gelen keçi çobanın sopasına dayanır, sür-tünür” şeklindedir (Ülkusal 46).

Dīvān'da atasözlerine, ele alınan sözcükleri daha iyi anlatabilmek, ifade edebilmek için yer verilmiştir. Örneğin bugün çok iyi bilinen Alp Er Tonga destanından ilk dörtlük *alp* “kahraman (< zor, müşkil)” sözü açıklanırken anılmıştır:

alp “yiğit (*şucā*)”. Atasözü: *alp yağıda alçak çoğıda* “Yiğit (*batal*), düşman karşısında, yumuşak başlı adam ise kav-gada belli olur.” Şu dörtlükte geçer:

alp er toña öldi-mü

ésiz ajun qaldı-mu

öqleg öçin aldı-mu

amdı yürek yırtılır

“Hakan Afrāsiyāb öldü mü? Kahpe dünya ondan kurtuldu mu? Zaman ondan öcünü aldı mı? Şimdi yürek, onun ülkesi için duyduğu üzüntü ve devrana duyduğu öfke ile parçalanır.” (DLT 17 a)

Dīvān’dan seçme bir kaç atasözü aşağıdaki gibidir.¹

āç ne yemes, tok ne tēmes

“Aç ne yemez, tok ne demez.” Anlamı “Aç, önüne konan yemeği geri çevirmez, bu yüzden de tok olan kişi tarafından kınanır.”

ağılda oğlak tuğsa arıkda otı ünēr

“Ağılda oğlak doğsa ırmakta otu biter.” Bu atasözü, rızık hususunda kaygılanmaması gereken kişiye söylenir.

ağız yēse kōz uyadur

“Ağız yese göz utanır.” Bu atasözü, birinin hediyesini yedikten sonra işini görmemekten utanan kimse için söylenir.

anuk utru tutsa yokça sānmas

“Hazır olan öne konsa yok sayılmaz.” Elde mevcut olan yemek misafirin önüne konulunca misafir ağırılanmamış sayılmaz. Bu atasözü, ev sahibinin yalnızca gücünün yettiği şeyi hazırlamakla yükümlü olduğunu anlatır.

atan yüki aş bolsa açça az körnür

“İğdiş edilmiş deve yükü yemek olsa aç kimseye çok acıktığı için az görünür.”

*awçı neçe al bilse adığ ança yol bilir*²

¹ *Dīvān*’dan alınan atasözleri Mustafa S. Kaçalın’ın yayıma hazırlanmakta olan çevirisinden alınmıştır.

² Krş. *Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar*, Ö. A. Aksoy, I, § 690.

“Avcı ne kadar hile bilse ayı da o kadar çare bilir.” (Avcı ne kadar av hilesi bilirse ayı da o kadar kaçacak yol bilir). Bu atasözü, iki kurnaz karşı karşıya geldiğinde söylenir.

bart küçük bolsa aıut bedük ur

“Kova küçük olunca huniyi büyük koy.” Bu atasözü, halka küçük bir işi büyük göstermesi tavsiye edilen kişi hakkında söylenir.

egir bolsa er ölmes

“Birinin yanında bu ilahtan bulunursa karın ağrısından ölmez; çünkü bundan yer ve kurtulur.” Bu atasözünde, ihtiyaç baş göstermeden önce hazırlık yapmanın gerekli olduğu vurgulanmaktadır.

erig erini yağlıg, ermegü başı kıanlıg

“Çalışanın dudağı yağlı, erinenin başı kanlı.” (Çalışan adamın dudakları yağlıdır; çünkü çalışır, güzel yemekler ve yağlı etler yer ve dudakları yağlanır. Tembel kimse ise tembelliği yüzünden çalışamaz. Başına vurulur ve kanar). Bu atasözü, çalışmak, tembelliği bırakmak için söylenir.

erkeç eti em bolur, eçkü eti yel bolur

“Teke eti şifa olur, dişi keçi eti midede sancı yapar.”

ermegüke eşik art bolur “Tembele eşik, yokuş olur.”

esende ewek yok

“Esenlikte acele etmek olmaz.” Bu atasözü, işlerde acele etmemek; aheste ve teennili davranmak gerektiğini anlatır.

emişç ayur tüpüm altın, kıamış ayur men kıanda-men.

“Tencere der: Dibim altın. Kepçe der: Peki ben neredeyim?” Bu atasözü, tanıyanlarının yanında kendisini öven kimse için söylenir.

iglig tutzuğı ed bolur. “Hastanın vasiyet etmesi iyi uğur getirir.”

Bu söz, vasiyet etmesi istenen kişiye söylenir.

im bilse er ölmes

“Parolayı bilen insan ölmez.” “Kişi, parolayı bilirse soran tarafından yanlışlıkla öldürülmez.”

kişi alası içtin, yilkı alası taştın

“İnsanın alası dışında da olsa saklıdır; yani insan, muhalefetini, aykırı düşünceye sahip olduğunu gizleyebilir, hayvanın alası ise bedeninin dışında, göz önündedir.” Bu atasözü, yaltaklanarak hainliğini içinde saklayan kişi hakkında söylenir.

künde érük yok, begde kıyık yok “Güneşte gedik olmaz, beyde caymak olmaz.” (Güneşte çatlaklık olmadığı gibi beyin verdiği sözden de cayması olmaz.) Bu atasözü, beylerin verdikleri sözden dönmemeleleri için söylenir.

kuş kanatın er atın

“Kuş kanadıyla er atıyla” denir. “Kuş varmak istediği yere kanadıyla, insan ise amacına atıyla ulaşır” anlamında kullanılır.

öd keçer kişi tuymas, yalñık oğlı menđü kılmas.

“Zaman geçer, insan duymaz; insanoğlu sonsuza dek yaşamaz.”

öküz adağı bolđınça buzağı başı bolsa yeg

“Öküz ayağı olmaktansa buzağı başı olmak daha iyidir.” Bu atasözü, “Kendi kararımı vermek, başkasına uymaktan iyidir” anlamını ifade eder.

ori kopsa oğuş ağlışur yağı kelse imrem térişür

“Bir çığlık (*surāh*) duyulunca hısım akraba hemen feryat edene yardım etmek için toplanır. Düşman gelince bütün bölükler savaşmak için bir araya gelir.” Bu atasözü, işlerinde birlik olmaları istenen kişilere söylenir.

ot tēse ağız köymes

“Ateş demekle ağız yanmaz.” Bu atasözü, söylediği bir sözden dolayı özür dileyen kişi hakkında kullanılır.

tilkü öz yinke ürse uduz bolur

“Tilki kendi yuvasına ürerse uyuz olur.” Bu atasözü, kendi boyunu, ailesini veya yöresini yeren kimsenin bu tavrını yadırgamak ve ayıplamak için söylenir.

tiriğ esen bolsa tañ üküş körür

“Kişi esenlik içinde bir hayat sürerse şaşılacak çok şeyler görür” anlamındadır.

ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz yazmas

“Kırda yol işareti bulununca yoldan şaşılmaz, kişide akıl olunca ise konuşmasında hataya düşmez.”

uluğ yağrı oğulka kalır

“Omuz yağrı oğula miras kalır.” Çünkü orası sinir ve eklemlerin birleştiği yer olduğu için yara çabucak iyileşmez.

üme kelse kut kelir

“Sana misafir gelince bereket gelir.” Yani ev sahibi misafirden bereket umar, onu yüksünmez. Şu şiirde geçer: *kelse qalı yarlıg bolup yunçığ üme / keldür anuq bolmuş aşığ tutma uma* “Sana pejmürde hâlde, gönlü kırık bir misafir geldiğinde evinde hazır olan yemeği hemen getir, onu umut içinde bekletme.”

yırağ yèr sawın arqış keldürür

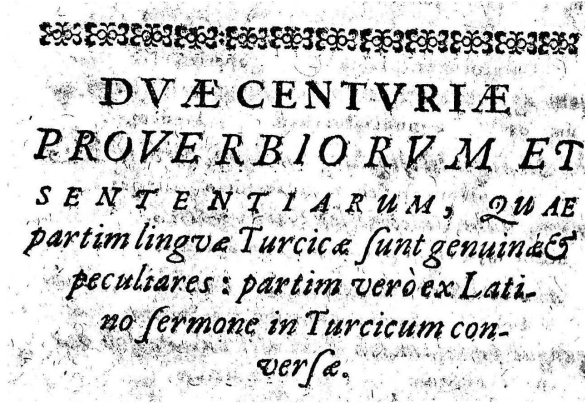
“Uzak yerin haberini kervan, yolcular getirir.” Bu, bir Arap şiirinde geçen *وَأَيُّكَ بِالْأَخْتَارِ مَنْ لَمْ تَرَوْدِ wa-ya'tika bi'l-aḥbāri man lam tuzawwidi* “Sana haberleri azık vermediklerin getirir.”

Günümüz Türk Dillerinde Atasözleri

Günümüz Türk dillerine ait atasözleri Türkçeden başlamak üzere 19. yüzyıldan beri batıda ele alınmaktadır. Bu konuda Çuvaş, Özbek atasözlerini ilk sırada anmalıyız. W. Radloff'un *Proben*'leri aracılığıyla da Hakas, Altay, Karay atasözlerinden 19. yüzyıldan beri haberdarız. Ancak bu konuda en eski, ilk bilgiler Türkçeye aittir.

Osmanlıcada Atasözleri

Avrupa'da Türkçe / Osmanlıca üzerine hazırlanan çeşitli gramer çalışmaları Türk atasözlerine yer verilmiştir.

Adem tedbir eder allah tala tađtur eder.

Homō proponit, Deus disponit.

L' huomo pensa, e Dio dispone.

Yukarıda Megiser'in atasözlerine yer verdiği bölümün başlığı ve bir atasözü Latince çevirisi ile yer almaktadır: *Adem tedbir eder Allah taala takdir eder*. Burada yer alan atasözlerinin tamamı H. Stein tarafından yayımlanmıştır (1984). Megiser burada 220 söze yer vermiştir:

Hileyi hile bozar.

Kartal sinek avlamaz.

Añlayış yaşamadın gelmez.

Bir helal bin haramdan yegdür.

Bal tutan parmak yalar.

Körlerin arasında sen dahi gözün kapa.

Osmanlılardan bugüne Türk atasözleri Türkiye’de bir çok çalışmada ele alınmıştır. Aydın Oy’dan K. Eyüboğlu ve Ö. A. Aksoy’a çok sayıda araştırmacı atasözleri üzerine olan çalışmalarını Şinasi’nin *Durûb-ı emsâl-i Osmaniye*’ye ve benzeri çalışmalara dayandırmışlardır. Konuyla ilgili olarak en yeni ve ayrıntılı çalışmalar S. Beyzadeoğlu’na aittir (Beyzadeoğlu 2003 ve 2004).

Çuvaşçada Atasözleri

Çuvaş atasözleri ayrıntılı ve karşılaştırmalı olarak Uwe Bläsing tarafından ele alınmıştır. Türkiye’de de N. Yüce ve E. Ceylan’ın (1996) çalışmaları vardır. Bläsing’in çalışması yöntem itibariyle Türk dillerinin atasözlerinin hazırlanmasında kılavuz, örnek bir çalışma olup alanın abidevî bir çalışması özelliğini taşımaktadır. Yeri geldikçe, dengi buldukça, öteki Türk dillerine ait atasözleri kaynak gösterilerek Çuvaşça örneğin hemen devamında çevirileri ile yer alır. Bu örnek çalışmadan bir-iki maddeye daha evvel yer vermiştim (Ölmez 2008). Bläsing’in çalışmasından aşağıda bir madde daha yer alır:³

§ 2982 *Tayma puša xěs vitmen / vitmest.* “In ein unterwürfiges Haupt dringt kein Schwert ein.”

³ Türkiye’de de U. Bläsing’in kalıbı Ö. Çobanoğlu’nun çalışmasında izlenmiş, Türk dillerine ait atasözleri, Bläsing’in çalışmasındaki sıraya benzer bir sırayla listelenmiştir. Bir girişle birlikte hazırlanan çalışma için bk. Ö. Çobanoğlu, 2004.

ttü. *Eğilen baş kesilmez.*
 özb. *Egülgän başni kılıç kesmäs.*
 krg. *İyilgen baştı kılıç kespeyt.*
 tat. *İyëlgän başni kılıç kismäs.*
 krç. *İyilgen başni kılıç kesmez.*
 azb. *Äyilän boynu kılinc kasmöz.*
 tat. *İyëlgän muyınnı kılıç kismäs.*
 tat. *İyëlgän muyënnı kılıç kismiy.*
 ttü. *Eğilen boynu vurmazlar.*
 azb. *Äyilän boynu vurmazlar.*
 tel. *Yoboş paştı kılıç kəspäs.*
 ttü. *Aman diyene kılıç kalkmaz.*
 az. "Aman" deyänin boy<n>unu vurmazlar.

Maddenin sonunda Rusça çevirisi ve benzer yapıdaki öteki Çuvaşça örnekler yer alır.

Halaççada Atasözleri

Doerfer-Tezcan yayımlarında Halaç folklorüne ayrıntılı değinilse de atasözlerinden fazla örnek yer almaz. var olan örnekler de başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere komşu dillerle, Farsça ile ortaklık arz etmektedir (Doerfer-Tezcan, s. 170):

el eli yür, ekki el holnur yüzü yür
 "El eli yıkar, iki el de döner yüzü yıkar"

menüm dälum kimse kaçımaz menüm elimde sa'va
 "Benim sırtımı kimse kaşımaz, benim elimden başka"

äyri yik be-men ... menzilke iërmez
 "Eğri yük menzile/eve ulaşmaz"

Yakutçada Atasözleri

Yakut atasözleri W. Radloff ve E. Piekarski'nin [Pekarskiy] çalışmalarından beri iyi bilinmektedir. Aşağıda Yakutçadan yalnızca bir-iki atasözüne yer verilmiştir:⁴

Abaahım abaahı siebet (§ 1602)

“Şeytan şeytanı yemez / it iti ısırmaz”

Alcatu döböň, oňoruu uustuk (§ 3477)

“Yıkmak kolay, yapmak zor”

Inaň üüte ayağar

“İneğin sütü yeminde.”

Hakasçada Atasözleri

Hakasçadaki atasözleri ilk kez 1907'de W. Radloff'un *Proben*'inde IX. ciltte yer alır; Sagaylara ait olan bu sözler Abakan'da 1878-1884 yılları arasında N. Katanoff tarafından derlenmiştir (Önsöz, s. II). Burada *takpak* başlığı altında dört söze yer verilir (Nr. 157-160, s. 228; çevirileri, çeviri cildi s. 196-197):

Tarān azıma ot sıksın!

Tas pazuma tük sıksın!

Arık-tā polza sēmiske pāla

As-tā polza köpke pāla!

Kıs tütkaçá kös tut!

⁴ Yakutça atasözleri Bläsing 1994'ten alınmış olup hemen yanı başlarında ilgili maddenin numarası yer alır, son atasözü ise Bläsing arşivindedir. Bundan başka Türkçe olarak az sayıda atasözü Çargıstay 1993'te yer alır (s. 79-81, çeviren N. Çetin); ayrıca bu yakınlarda çıkan Kirişçioğlu 2007'de de bir inceleme ve Yakut atasözü örnekleri yer alır.

*Íkkí pöle pölispes!
Pürük-pile sabıspas!
Sugga kirze tartıspas!*

§ 422 altında (s. 255) sekiz atasözü daha yer alır:

Çökta-dā, umakta-dā pidii ticeñ:

*Kizi polza, attıg polcañ,
Kiik polza, tüktüg polcañ*

*Azım as poldı,
Pazım tas poldı!*

*As ėlig,
Pas miilig!*

*Pūr kespēn taskıl par-ba?
Pılıspiin ösken kızı par-ba?*

*Aba çörbēn taskıl par-ba?
Aspiin kongan er par-ba?*

*Çalgıs kızı çonnañ kortık,
Çalgıs ağas çeldenñ kortık!*

*Sōgi-coğ kızı polbas,
Ülgüzü-cok ödik polbas!*

*Sıgırzañ, çel polar,
Sıbiranzañ, kop polar.*

Hakasça ve ona bağılı olarak Şorca atasözleri üzerine yakın zamanda bir çeviri yayımlanmıştır. M. Roos, H. Nugteren ve Z. Waibel'in ha-

zırladığı çalışmada başta Radloff'tan olmak üzere çeşitli yayınlardan, çalışmalardan derlenmiş 232 atasözü yer alır. Kimi atasözlerinde hazırlayan da (Z. Waibel) kaynak kişi olarak katkıda bulunmuştur. Çalışmanın giriş bölümünde verilen bilgiye göre, W. Radloff'un yayınları esas alınıp *Proverbium Turcicum* isimli bir çalışmaya başlanmışsa da bu çalışma yayımlanmamış bir çalışma olarak kalmış, ancak hazırlayanlar bu malzemeden yararlanmışlardır. Söz konusu çalışma H. W. Brands'a aittir. Çalışmada Hakasça atasözleri yeri gelince Tuva, Altay, Uygur, Kırgız gibi Türk dillerindeki denkleleriyle karşılaştırılmıştır.

Sarı Uygurcada Atasözleri

Sarı Uygurcaya ait atasözleri 51 atasözü, sekiz özlü söz ve Şıra Yogurca (Moğolca) 35 atasözü ile birlikte çeşitli kaynaklardan derlenerek karşılaştırmalı olarak yayımlanmıştır. Sarı Uygurlar atasözüne *k^hip söz /söz/* (“gelenek” ve “söz”) adını verirler (Roos vd. 1999: 191). Aşağıda buradan alınan bir kaç atasözüne transkripsiyonları yapılarak yer verilir:

e^hsenken ıst ta^hrtı trı (~ isenyen ıst tartı-drı)

Güvendiği / inandığı köpek ısırır (Güvendiğiniz köpek ısırabilir, “ata, ite güven olmaz”)

ısttııı i^hçikiti ak yağ salıwalmıas

“köpeğin içine ak yağ koymak olmaz”⁵

kısı larlaso tanışko / mal o^hkası tanışko

“İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa tanışır/anlaşır.”

kısınıı kızı / a^httııı ezer “insanın elbise(si), atın eyer(i).”

[Krş. DLT *er atın, kuş kanatın*]

⁵ Yazarların verdiği örneklere Sengel Tuvacasından *bağ ı'ttııı ıstinde sarığ üs doktāvas* “kötü köpeğin karnında sarı yağ durmaz” eklenebilir (Taube § 62, s. 168).

ķ^hıtıya yay kö^hkitmi / yoıurıya sey kö^hkitmi
 “Çinliye yağ gösterme, Uygura sebze/yeşillik gösterme”⁶

Altaycada Atasözleri

Altaylara ait ilk atasözleri W. Radloff’un Proben’lerinin ilk cildinde yer alır. Altay bölgesinden derlenen ilk ciltte Altaylardan, Teleütlerden, Lebed Tatarlarından, Şorlardan ve Soyonlardan derlenen ürünler yer alır. 1866’da *Türk Halk Edebiyatından Örnekler*’in ilk cildini yayımlayan Radloff yine bu ilk cildin ilk bölümü olarak *ülger sös* başlığı altında 91 söze yer verir.⁷

Teñereniñ kujün tudayn tep ne sanayzıñ?
Teñistiñ palıgıñ tudayn tep ne sanayzıñ?

Alabuğada min yok,
Alu kijide oy yok.

Karınıñ sözün kapka suk!
Yanıñ sözün yançıkka sal!

Salkındū künde ençü yok,
Sağıştū künde uyku yok.

Er tiskini uzun,
At tuyğağı yazı.

Yaman it semirze,
Yamna kiji yūtpas!

⁶ Çinlilerin ve Sarı Uygurların birbirinden çok farklı olan yeme-içme âdetlerini gösterir.

⁷ Buradaki atasözlerinin tamamı ayrı bir yazıda ele alınacaktır (*Proben*, I, 1-7); R. R. Arat’ın Arap harflerine elyazısıyla aktardığı metin 1994’te tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır: Arat, Reşit Rahmeti, 1994: *Güney Sibiryä Türkçesi*, yayına hazırlayan: O. F. Sertkaya, Ankara: 211-217.

*Yaman kiji payza,
Yamna kiji yūtpas!*

Su körböyçi ödük çeçpe!

*Kiik polzo, tüktü polor,
Kiji polzo, attü polor.*

*Köp adıp mergen polbos,
Köp aydıp çeçen polbos.*

*Yāndan yabıs bol!
Uluğa ukur pol!*

Kumandı Diyalektinden Atasözleri⁸
*Ekki koyondı sürüşseñ
Biruzi de tudup bolbozıñ*

*Ölüm kaçan da bolzo,
Şıltıgım taapalar.*

*Kopçı kiji sös albas,
Çügürüş çürgen kiji çer albas.*

Üreneten öydö üren.

Altay atasözleri ile özlü sözlerinin bir kısmı *Altay Çümdü Sös / Krilatıye Slovar* adlı kitapta Rusça çevirileri ile toplanmıştır. Anılan kitapta 1311 söz toplanmıştır (Gorno-Altaysk, 2007).

⁸ N. A. Baskakov, *Severnıye dialekti altayskogo /oyrotskogo/ yazıka, dialekti kumandıntsev /kumandı-kiji/*, Moskva 1965, s. 142, 144: *Kep sös.*

İbrahim Dilek'in hazırladığı bir çalışmada da Altayca atasözleri tanıtılmış, tasnifli olarak 132 atasözü konularına göre sıralanmıştır (Dilek, 1996).

Kırgızcada Atasözleri

Kırgız atasözleri de ayrıntılı derlenmiş, yayımlanmış sözlerdir. Türkiye'de bu atasözlerinden çeşitli çeviriler vardır (Çelik Şavk 2002):

Coo ayagan, caraluu

“Düşmanına acıyan yaralanır”

Kargış albay, alkış al

“Beddua almaktansa dua almaya çalış”

Tataarcada Atasözleri

Tatar atasözleri en ayrıntılı çalışılanlardandır. Bläsing'de komuyla ilgili çok sayıda örnek karşılaştırma için yer aldığı gibi son da bu konuda bir liste yer alır (s. 782-794):

İdil kürmiy itik salmıylar (§ 251)

(İdil kürmiy ayaq çişilmiy)

“Volga'yı / Dereyi görmeden etekleri / paçaları sıvama”

(Volga'yı görmeden ayakkabıları çıkartma)

Başkurtçada Atasözleri

Başkurt atasözleri için çoğunlukla Başkurtça sözlükler kullanılmıştır. Aşağıda Bläsing'den alınan iki atasözü yer alır:

Ƙulıñ mïnen bir, ayayın mïnen izle (§ 2079)

“Elin ile ver, ayığın ile ara”

Bal, bal tig'inden awızza tat bulmay (§ 2079)

“Bal bal demekle ağız tatlanmaz/tatlı olmaz”

Kazakçada Atasözleri

Kazakçadaki özlü sözler ilk kez 1870’te W. Radloff’un Proben’inin III. cildinde yer alır: *Kara Söz. Ülgöli söz / Volks-Worte*. 1. Alte Sprüche. Sonraki yıllarda Kazak deyimleri ve atasözleri üzerine ayrıntılı çalışmalar yayımlanmıştır. Aşağıda Kazak halk edebiyatına ait bir derlemede yer alan atasözlerinden bir kaçı yer almaktadır *Kazahskaya narodnaya poeziya*, 1964’ten:

*Cau çok deme, car astında,
Böri çok deme, bōrik astında.
“düşman yok deme, yar altında,
kurt yok deme, bōrkün altında”*

*Caudı ayāğan caralı bolar.
“Düşmanına acıyan yaralanır”*

*Colbarıs catağınan da belgili.
“Arslan yatağından bellidir.”*

*İt toyğan cerine, / Er tuğan cerine.
“Köpek doyduğu yere, insan da doğduğu yere (hayrandır).”*

*Kisi elinde sultan bolğanşa,
Öz elinde ultan bol.
“Başkasının ülkesinde sultan olmaktansa kendi ülkende taban ol.”*

*Köpti camandağan
Kömüwsiz çaladı.
“(harfiyen) Çoğu kötü gören mezarsız kalır.”*

*Tau tauğa ķosılmas,
El elge kosılar.
“Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.”*

Bügüñgi isti ertenge kaldırma.

“Bugünkü işi yarına bırakma.”

Caqsı atqa bir kamşı,

Caman atqa mıñ kamşı.

“İyi ata bir kamçı (yeter), kötü ata bin kamçı (gerekir).”

Balalı üy bazar,

Balasız üy mazar.

“Çocuklu ev pazar yeri (gibi canlı), çocuksuz ev mezar (gibi sessiz).”

Celmen kelgen, celmen keter.

“Yel ile gelen yel ile gider. (Haydan gelen huya gider.)”

May sasısa tuz seber,

Tuz sasısa ne seber?

“Yağ kokmaya başlarsa tuz serpilir, tuz kokarsa ne serpilir?”

Tışkanğa - ölüm,

Mısıkkça – oyun gerek.

“Sıçana ölüm, kediye oyun lazımdır.”

Kazak atasözleri Türkiye’de ilk kez Çin Altayı’ndan Türkiye’ye göç eden Kazaklar arasından derlenmiştir. Bu atasözleri Saadet Çagatay’ın 1953 ve 1954 yıllarında yaptığı derlemelere dayanan *Kazakça Mehtinler* içerisinde yer alır. Burada 1169 atasözüne yer verilmiştir. Atasözleri burada 19 başlık altında tasniflenmiş olarak ele alınmış, Latin harfleri ile Kazakça ve Türkçe olarak yayımlanmıştır. S. Çagatay, Kazaklar ve atasözleri için şunları söyler: “Ata Sözleri’nde bu göçebe halkın hayat görüşüne ve felsefesine hayran olmamak kabil değildir. Pek çiy, müstehcen derecede çıplak olanlarda dahi, saf bir tabiat halkının bu derin hayat görüşünün mizahını neşe ile karşılamak ve kusurunu görmemek temayülü, bizi bütün varlığımızla mağlup etmektedir.” (Çagatay 1961: 6). Atasözleri 12-97. sayfalar arasındadır.

Nogaycada Atasözleri

Nogay atasözleri, gelişen teknolojinin imkanlarından yararlanılarak son yıllarda internet sayfalarında yeterli sayıda yer almaktadır. S. Çağatay'ın da bu konuda kısa bir yazısı vardır (1961). Aşağıda Bläsing'den alınan iki örneğe yer verilmiştir:

Bala yılamasa, anası emşek bermeydi (§ 1)

“Ağlamayan çocuğa meme vermezler”

Ayağın körüp, asın iş, anasın körüp, kızın al (§ 1)

“Anasına bak, kızını al, kenarına/kıyısına/tarağına bak, bezini al”

Kumukçada Atasözleri

Kumuk atasözleri Türkiye’de iki ayrı kitapta ele alınmıştır. Aşağıda, Kumukça sözlüğe dayanarak Ç. Pekacar’ın yaptığı derlemeden bir kaç örnek çok az değişiklikle sunulmuştur.⁹

Açın xadirin tok bilmes. “Açın hâlinde tok anlamaz.”

Baş sav bolsa börk tabulur. “Baş sağlam olursa şapka bulunur.”

Çakarğanğa bar, çaqqandan kaç. “Davet varsa git, kavgaya kaç.”

Edil görmey, etik çeçmes. “İdil (ırmağı) görülmeden çizme çıkarılmaz (Dereyi görmeden paçaları sıvama).”

El gesgen qol avurtmas. “Halkın kestiği el acımaz (Şeriatın kestiği parmak acımaz).”

Eşek eşekni borçğa xaşır. “Eşek, eşeği borca kaşır.”

Gemede gemeçi bulan erişme. “Gemide gemici ile tartışma.”

İgitge ya gülle, ya sülçe batılmas. “Yiğide gülle de mızrak da işlemez.”

İt itni aşamas. “İt itni ısırılmaz (harfiyen. İt itni yemez).”

Köp söznü azı yaxşı, az söznü özü yaxşı. “Çok sözün azı iyi, az sözün özü iyi.”

Maşa busa qol bişmes. “Maşa varsa el yanmaz.”

⁹ Çetin Pekacar, *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, Ankara 2006; Rıdvan Öztürk – Osman Uyanık, *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*, Konya 2006.

Namartm çırağı yanmas. “Hainin mumu yanmaz.”
Ögüzüne gücü yetmeyen arışın töbeler. “Öküzüne gücü yetmeyen
 (arabann) okunu döver. (eşeğine gücü yetmeyen semerini döver)”
Kalğan işni ot basar. “Ertelenen işi ot kaplar.”
Sokur ögüz özü barır xasapğa. “Kör öküz kendi gider kasaba.”
Taşgın geter, taş kalır. “Sel gider, taş kalır.”
Ulam yoknu kıızı barır çerivge. “Oğlu olmayanın kıızı askere gider.”
Üy alğınça, xonşu al. “Ev alma, komşu al.”
Yañz terek bav bolmas. “Tek ağaç (ile) bağ olmaz.”

Kırım Tatarlarında Atasözleri

Karadeniz’in kuzey kıyısı boyunca Romanya’dan Kırım’a kadarki Tatarların atasözleri ve deyimleri Türkiye’de yayımlanmıştır (Ülküsal 1970). Çalışmada ayrıca bir de kısa sözlük yer alır. Aşağıda bu derlemeden bir kaç atasözü yer alır:

Adam bolğanga bir söz ceter. “adam olana bir söz yeter”
Birevî aşar birevî karar, kıyamet ondan kopar. “biri yer biri bakar,
 kıyamet ondan kopar”
Cuwaş atıñ tekmesi kattı bolur. “yavaş atın tekmesi pek olur”
Guzel körmek közge savap. “güzele bakmak sevaptır”
Kurt kartaysa itlerge maskara bolur. “kurt kocayınca köpeklere
 maskara olur”
Öpkemen turgan zararman oturur. “öfkeyle kalkan zararlar oturur”
Suv işkenge cılan da tiymez. “su içene yılan bile dokunmaz”
Üyseñ köp üleşsen az. “Yığsan çok bölse az”
Vakitsiz aşkan terek boy atmaz “vakitsiz (çiçek) açan ağaç uzamaz”

Karaycada Atasözleri

Karayca atasözleri W. Radloff’tan beri bilinmektedir (1896). İbrani harfli Kırım Karaycası atasözleri Latin harfleri ile bu yakınlarda çıkacaktır.¹⁰ Radloff yayınında *Zarpu Mesele* başlığıyla yer alan ata-

¹⁰ *Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme. VII. Theil. Die Mundarten der Krym, Gesammelt und Übersetzt Dr. W.*

sözleri ilk harflerine göre, İbrani alfabesi sırasına göre *Zarpu Mesele* “A”, *Zarpu Mesele* “B”, *Zarpu Mesele* “G” şeklinde *Zarpu Mesele* “Ş”ye kadar sıralanmıştır. Her başlıktan evvel o harfi tanımlayan uyaklı sözler yer alır:

A için: *Alef, İstanbul, binek at, yükün alma, sevdiğim adı Abraham, zarpu mesele, dönüp nereye gelirsin İzmir’e.*

B için: *Bet, Bağdat, binek beygür, yüki bal, sevdiğin adı Berke, zarpu mesele, dönüp nereye gelirsin Burğaz’a.*

L için: *Lamed ilen Lepiska, binek leylek, yüki limon, sevdiğin adı Levi, zarpu mesele, dönüp nereye gelirsin Leh’ke.*

471 atasözü ve deyimini yer aldığı derlemeden örnekler aşağıdadır:¹¹

Aç ayuv oynamaz, toli kaççıq egilmez.

‘Açma sırın dostuñ, dostuññ da dostı vardır, dese gerek dostuna.

Adın çıkınca boyunuñ çıksın.

‘Arefe günü yalan sevleyen bayram günü yüzi kara çıkar.

Asılırsan ağır dalğa asıl.

Bal dutan barmağın yalar.

Başta akıl olmazsa eki ayakka zor verir.

Biñ keselik malıñ olunca, bir ahçalıq bahtıñ olsun.

Bir atnıñ xayırına biñ at suv içer.

Bir işni işleyince düşünip işle.

Börü balasın yemege istese, çamurğa bulgar soñ yer emiş.

Bütün dünya göçe gider, zekat veren sefa eder.

Çakıran yere varmaya ar eyleme, çakırmayan yere varıp yerini dar eyleme.

Çobannıñ gönli olsa, tekeden süt çıkarır.

Çoğa tarı ekilmez, çekişmey bekişmez.

Radloff / *Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. VII. Bölüm. Kırım Ağzıları*, Bir Girişle Latin Harfli Transkripsiyonu Hazırlayan Tülay Çulha, İstanbul (baskıda).

¹¹ Örnekler için bk. Radloff yayını, İbrani harfli bölüm 216-235 arası; T. Çulha yayını 508-524 arası.

Çoktan çok çıkar, azdan az çıkar.
 Deli dostuñ olunca, akıllı düşmanın olsun.
 Delige deli desey, deliligin arttırır.
 Deveci ilen konuşanınñ kapusu büyük olmalı.
 Deveden büyük fil var demişler.
 Deveni yardan attıran, bir tutam ottır.
 Dinsizinñ hakkında imansız gelir.
 Dost başka, düşman ayakka bakar demişler.
 Dost hatırı için çiy tavuk yemişler.
 Eki karpuz bir koltukka sığmaz.
 El eli ilen yılan dut demişler.
 El için ağlayanınñ gözi çıkmış.
 Erinçek eki oturır bir sıçar.
 Evel can sonra cihan.
 Fikirsiz kuş uçsa konmağa dal bulamaz.
 Fuğareninñ oğlu olunca zengininñ kölesi ol.
 Geçme namert göpürinden, ço aparsın suv seni.
 Gendi arşım ilen kişiye bez vermezler.
 Gendi düşen yılamaz.
 Göz bini görer, gönül biri sever.
 Güç ilen gücen dutulmaz, kolay ilen aslan dutulur.
 Gülmemeli fakiri, ne bilirsin axiri.
 Güzellik başa beladır, çirkinlik altın kal'adır.
 Harif olan anlar, ahmağ olan tinler.
 Hay ilen gelen, huy ilen gider.
 Her gün ağlamanız, bir gün gülmesi olur.
 Her taş yerinde ağır demişler.
 Her xoroz gendi çöpliginde öter.
 Kedinin ağzı cigerge yerişmezse sasığ der.
 Köp kuş uçar av yoktur, bir kuş uçar av vardır.
 Köpege talanmadan, çalıyı dolaşması eyidir.
 Köpegi öldürene sürketirler.
 Köy köpeksiz olmaz, bağ dikensiz.
 Laf ilen pilav pişmez.

Lağabı ilen yigid yakıştır.
 Leylegiñ ömri şak şak ilen geçer.
 Mefasız dostıñ olunca aklıñ düşmannıñ olsun.
 Minareni çalğan kılıfını hadırlar.
 Minder salğan gendi oturır.
 Minnet köpürinden geçme, ço aparsın suv seni.
 Misafir itniñ kuyruğı butunuñ arasında.
 Misal tilki yatağında yatma, koy yesin aslan seni.
 Ne güçüñe güvenme ne malıña inanma.
 Ne saçsañ amı orarsın.
 Ne şeytam gör, ne salâvat çek.
 Ne verdiñ elime, ne sileyim yüzüñe.
 Ne verirsen elin ilen, o gider seniñ ilen.
 Nerede çokluk orada boğluk.
 Pâknıñ anası ağlamaz demişler.
 Papazıñ dedigin dut, etkenin edme.
 Parasız bazara, kefensiz mezara demişler.
 Pire için yorğanı yakmışlar.
 Kağma elin kapusın kakarlar seniñ kapuñı.
 Katalağan taşka ot bitmez.
 Kayda çoklık onda boğlık.
 Kol kolı yuvar, kol kayıtır yüzni yuvar.
 Konşuñın başı ağrısa sen içini dut.
 Kurt kocarsa köpegiñ maskarası olur.
 Raqıp sözüne uyğan aqıbet candan olur demişler.
 Rüşvet yiyen haqtan korkmaz.
 Sabur tibi sarı altın.
 Saçkan orar, saçmağan ne orar.
 Sakınan göze çöp düşer.
 Sarp sirke kabına zarar.
 Satın almadığıñ kul olmaz doğurmadığıñ evlad olmaz.
 Serçeden korğan tarı ekmez.
 Sevgenge süt, sevmegenge sert.
 Soğanın tatlısı olmaz demişler.

*Sütten ağzı pişken 'ayramı üfürüp içken.
 Şak şak eder nalçaçık, iş bittiren ahçacı.
 Şer 'at kesken parmak ağrımaz demişler.
 Tatlı dil yılanı yuvadan çıkarır, yaman dil insanı imandan.
 Tavuk düşünde tarı görür.
 Tekkeyi pekleyen çorbasın içer, demişler.
 Tevekeli yaprak tepremez.
 Tilkiye baş olmadan aslana kıyruk olması eyidir.
 Tiş etinden karın doymaz.
 Ucuz etniş çorbası tatmaz.
 Ummaz taş baş yarar.
 Var dağınır yok bakınır.
 Vardığı Varna, geldiği kavarna.
 Veresiye şarap içen, eki keret sarhoş olur.
 Xalabalıkta pilav yemeden tenhada kötek yemesi eyidir.
 Xasapka yağ kaygısı, eçkige can kaygısı.
 Yalancının evi yansa inanma.
 Yavaş atı tekmesi kattı olur.
 Yenilen kürüşe doymaz, yazılan yazı buzulmaz.
 Yılan bağı ilen gezer, yine ilen kıyu kızar.
 Zengin olup kıbarma, zügürt olup geberme.
 Zengine ot lazım olsa fukarayı elin çörep eder.
 Zengine ragbet çoktur, zügürte ehtibar yoktur.
 Zenginin gönli olunca, fukarenin camı çıkar.
 Zorğa dağlar dayanmaz.
 Zügürt Allahın karibidir.*

Karay atasözlerinden bazıları Sereya Şapşal'ın 1928'de çıkan "Kırım Karā'î Türkleri" başlıklı yazısında yer alır. Kırım Karaylarının anlatıldığı çalışmada *Karā'imlerin Halk Edebiyyâtına Dâ'ir Misâller* baş-

lığının altında “*Ağalar Sözi* - neşide ve durub-ı emsal” alt başlığı ile toplam altı atasözüne yer verilir:¹²

*Turdu yürek gitdi baş
Kaytdı yürek kayda baş*

*Kimi şu tapmay içmege
Kimi köpür tapmay keçmege*

*Erbiniñ aytganıñ ét, étgeniñ étme
Kazan katalağan қаpaғıñ қапған} hep bir harf ile ibtidā eden*

At bilen yigitniñ başına neler kelmez

*Anañ tat, babañ tat, neñe kerek şaņa öksek at!
Min malıyñ yorğalat.*

Kızıñ koñşu üyünde yatmasun, oğluñ bazar aşı tatmasun...

Üy yaşağan balta fışda қahr... .

Trakay Karaylarının atasözleri ve deyimleri son olarak Aleksander Dubiński değinmiş olup 304 atasözüne Rusça çevirileri ile yer vermiştir.¹³

¹² Bk. Tülay Çulha, “Sereya Şapşal’a Göre Karay Türkleri ve Karayca”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 12, 2002: 97-188, atasözleri için s. 143-144, Osmanlıca metin için 183-184. Kırım Karaylarının atasözleri üzerine bir Karay tarafından kaleme alınan bir başka çalışma bildiğim kadarıyla W. Zająkowski’nin çalışmasıdır (1959).

¹³ Atasözleri 1974’da Rocznik *Orientalistyczny*’deki (38. Cilt) ilk yayımından sonra Dubiński’nin yazılarının derlendiği şu çalışmada tekrar yer almıştır: Aleksander Dubiński, “Пословицы и поговорки тракайских караймов”, *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, Warszawa 1994: 235-248.

Açı canlı k'op sözleyt, aç karınlı k'op aşeyt. “dertli insan çok konuşur, aç insan çok yer”

Ağın suv yolun tabar “akan su yolunu bulur”.

At balası at, it' balası it'. “at yavrusu at, köpek yavrusu da köpek (olur)”

Bir ağaç orman t'uvu'l, bir çeçak yaz t'uvu'l. “Bir ağaç orman değil, bir çiçek yaz değil”¹⁴

Comart k'olmaksız, erinçak et'maksız. “cömert gömleksiz, tembel ekmeksiz”

İt' it'ni tişlamit'. “iti iti ısırmaz”

Kart avuzğa, yanğı aş. “kart/İhtiyar taze pişmiş yemek”

K'uñ işlarğa – k'eça t'uşlarğa. “gündüzleri çalışmalı, geceleri dinlenmeli”

Ölğan koy korçmit b'orud'an. “ölmüş koyun (~ eşek) kurttan korkmaz”

Saban koluyda – et'mak ambarda “saban elinde, ekmek ambarda (çalıştığın sürece aç kalmazsın)”.

Toy öpk'asiz – toy k'eliñsiz. “düğün kavgasız, düğün gelinsiz (kavgasız ve gelinsiz düğün olmaz)”

Yamğur yavar – b'urt'uk artar. “yağmur yağar tahıl artar”

Özbekçede Atasözleri

Tarihî Türk dillerinden Çağatayca için ilk hazırlanan elkitablarından *Çagataische Sprachstudien* içerisinde 112 tane atasözü yer alır. Onlardan bazıları aşağıdadır:¹⁵

aç ayuğ oynamas. “[=Aç ayı oynamaz.]” (§ 74, s. 53)

¹⁴ “Bir ağaçla orman olmaz, bir çiçekle de yaz olmaz” (Türkçe: Bir çiçekle bahar / yaz gelmez.)

¹⁵ Hermann Vámbéry, *Çagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867. Yukarıdaki atasözleri Mustafa S. Kaçalın'ın hazırlamakta olduğu çeviriden yararlanılarak hazırlanmış, transkripsiyon ve çeviride bazı değişiklikler yapılmıştır. Konuyla ilgili ilk yayını ise A. Oy'a aittir (A. Oy, 1972: 239-241).

- aķacak ķan tamurda turmaz.* “[=Akacak kan damarda durmaz.]” (§ 72, s. 53)
- aşuķķan işge şeytan ķoşulur.* “[=Acele işe şeytan karışır.] Acele hep uğursuzluktan yana olmuştur. (§105, s. 57)
- at arıķlıkda yigit ĝarıplıķda.* “[=At arıķlıkta, yiğit gurbetlikte (kötü görünür).]” (§15, s. 47)
- bal tutķan barmağın yalar.* “[=Bal tutan parmağımı yalar.] Bizzat hiç unutmadan hizmet eden kimseye kazançlı iş kalır.” (§ 104, s. 57)
- bir yığlağannıñ bir külüşü bar.* “[=Bir ağlamanın bir gülüşü var.]” (§ 47, s. 50)
- dünyaya neçe kilgen bolsañ şundaķ kitesin.* “[=Dünyaya nasıl geldi isen öyle gidersin.]” (§ 23, s. 47)
- iki kemi tutķan ĝarķ içinde kalır.* “[=İki gemi tutan su içinde kalır.]” (§ 2, s. 45)
- mên mênlik şeytanga yaraşır.* “[=Ben benlik şeytana yaraşır.]” (§ 59, s. 51)
- ölseñ ĝörün ķeñ¹⁶ bolsun.* “[=Ölürsen kabrin geniş olsun.]” (§ 53, s. 51)
- su ĝörmegünce itek çizme (çizme).* “[=Su görmeyince etek çözme.] dereyi görmeden paçaları sıvama” (§ 63, s. 52), krş. TuvA_I_98
- süridin ayrıłķan ķoyın böri yırtar.* “[=Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.]” (§ 62, s. 52)
- tamnıñ ķulağı bar.* “[=Duvarın kulağı var.]” (§ 38, s. 49)
- toyğda barsañ toyup bar.* “[=Düğüne gidersen doyup git.] Çünkü kalabalık olursa aç kalabilirsiniz.” (§7, s. 46)
- töyege ot ķerek bolsa boynunu uzatır.* “[=Deveye ot gerek olsa boynunu uzatır.]” (§ 40, s. 49)

Çağdaş Uygurcada Atasözleri

Çağdaş Uygurcaya ait atasözleri A. von Le Coq'tan beri bilinmektedir. Le Coq'un derlemesinde atasözü ve deyimlerin yer aldığı 312

¹⁶ Vámbéry'de *ken* yer alsada olması gereken şekil *ñ* ile *ķeñ*'dir.

söz yer alır.¹⁷ Le Coq'tan yıllar sonra bu konuda G. Jarring'in bir derlemesi (1985), K. Öztopçu'nun çalışması, son olarak da Abliz Emet'in ayrıntılı bir çalışması yayımlanmıştır. Bu çalışma 430 sayfa olup 2001 yılında yayımlanmıştır.

aldıramak şaitân “acele işe şeytan karışır” (Le Coq § 255)

ana körüp kız al qırğağ körüp bös “anasına bak kızımı al, kénarına bak bézini al” “X” (Le Coq § 21)

atesi gori yése balesiniñ tişi qamar “Babası koruk yese çocuğun dişi kamaşır” (Le Coq § 81)

bè-tälainiñ tağarıge buğdāi ālıp koisa arpā böluptō “yoksul hırsızlığa çiksa ay akşamdan doğarmış // (yoksul) ağustosta suya girse balta kesmez buz olur” (Le Coq § 226) [Kısmetsiz insan çantasına arpa koysa, buğday olur!]

çoñ başını açsa kiçik kötini “büyükler başlarını açarsa küçükler kıklarını açar” (Le Coq § 100)

erzan bahaniñ şorbası tetimas “ucuz etin yahnisi olmaz” (Le Coq § 7)
“X” (Le Coq § 7)

hāpdın kelgen hupka (keter) “haydan gelen huya gider” (Le Coq § 171)

kažānıñge nime salsañ çömişünge şul çıqor “ne ekersen onu biçersin” (Le Coq § 195)

¹⁷ Albert v. Le Coq, *Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan*, Leipzig und Berlin 1911. Çalışmanın Türkçesi öğrencilerimle birlikte hazırladığım bir seminer çalışması olup şu an yayıma hazırlanmaktadır.

körüngeñ tağ yırağ emes “görünen köy kılavuz istemez” (Le Coq § 301)

nādān dōsttun zèrek düşmen yahşı “akılsız dostun olacağına akıllı düşmanın olsun” (Le Coq § 166)

öiniñ egesi bolmısa öşkeniñ eti abdurrahmān “hocanın olmadığı yerde keçiye ‘Abdurrahman Çelebi’ (denir)” (Le Coq § 142)

öydiki söz bazarğe rast kelmes “evdeki hesap çarşıya uymaz” (Le Coq § 85)

qassapqa yağ qayqu öşkege can “kasap et derdinde, koyun can derdinde” (Le Coq § 18)¹⁸

qızım saña dedim kelinim sen işit. “kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit” (Le Coq § 47)

qol oşalsa yey içide baş yērilsa bōrk içide “kol kırılır, yen içinde kalır” (Le Coq § 56)

rās sözdin ölük tirilidō (Le Coq § 222) ~ *yahşı gep tāşni yāridō* “tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır” (Le Coq § 237)

şamāl kelmise derağ tebremes “ateş olmayan yerden duman çıkmaz” (Le Coq § 270)

tame tame köl bolur “damlaya damlaya göl olur” (Le Coq § 63)

tar yerde aş yigiçe keñ yerde muş ye “dar yerde yemek yemektense geniş yerde dayak ye” (Le Coq § 287)

¹⁸ krş. Karay atasözü: *Hasapka yağ kayğusı, eçkige can kayğusı.*

tişinñiň bêrida göş ya fuşiman fayda bermaydur “[Her şey zamanında yapılmalıdır, zamanından evvel ya da sonra yapılan iş nafiledir, sonuç getirmez.] X” (Le Coq § 30)

Türkmencede Atasözleri

Türkmen atasözleri Türkiye’de yeni Türkmen alfabesiyle yayımlanmış olup 7000’in üzerinde atasözü ve deyim içerir (Geldiyew – Altyýew 2002).

At üstündäkini tanar.

Baş aýra, bölük aýra.

Çagaly aýal gül, çagasyz aýal dul

Dosty köp – duşmansyz bolmaz.

Eliň ýag bolsa, başyňa çal.

Garga gelse gaz gider.

Halwany hekim iýer, şallagy – ýetim.

İki at bir agaja baglanmaz.

Kyrkyna çydan kyrk birini-de çydar.

Oglany atasy tanar, aty - eýesi.

Özüni bilmedik özgäni bilmez.

Soraşan ýolyny ýitirmez.

Tirsegi dişläp bolmaz.

Uruşgan ogul atasyna aýtmaz.

Üzüm üzüme baka-baka garalar.

Ýagşy yigidiň adyny eşit, özüni görme.

Salırcada Atasözleri

Türk atasözleriyle örtüşen bir hayli Salır atasözü vardır. Salır atasözlerini Zhang Jinfeng’in (张进锋) 2008 yılındaki yayınında buluruz. *Salar İbret Sözler* “Salır Atasözleri” (撒拉尔谚语 *Salaer yanyu*) adıyla ve Türk alfabesiyle yayımlanan çalışma, kısa bir sunuş ve kısa bir son sözle yayımlanmıştır. Aşağıda bu yayından bir kaç örnek yer alır:

Dama dama göl volur.

“Damlaya damlaya göl olur.”
一滴一滴的水能聚成湖泊。

Öydiği sumurlağam bazarda doğru etinmez.
“Evdeki hesap çarşıya uymaz”
家里所想的集市里行不通。

Keleşen daşa ağır yoxdur.
“İşleyen demir ışıldar.”
有用的石头不嫌重。

Yiğit sözden yanmaz, bars izden.
“Yiğit sözünden, kaplan da izinden vaz geçmez.”
老虎不走回头路（脚印），好汉言必有信。

Bugüingi işni erteğe qoyma.
“Bugünün işini yarına bırakma.”
不要把今天的事留到明天。

Azeri Türkçesinde Atasözleri

Azerbaycan Türkçesine ve Gagauzcaya ait atasözleri Türk atasözlerinden neredeyse ayırt edilmez. Aşağıda her iki dilden birer örneğe yer verilmiştir. Azerbaycan atasözleri için Rzaguluzade'ye bakılabilir (1949). Örnekler Bläsing'den alınmıştır:

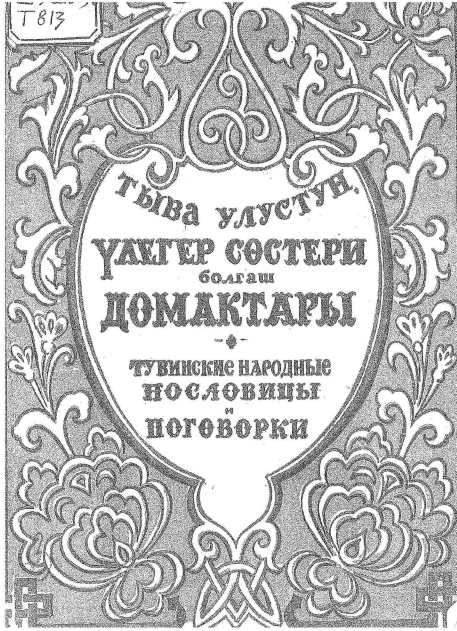
Anasına bax, qızı al, qırayına bax bezini al. (§ 138)
“Anasına bak, kızını al, kenarına bak, bezini al”

Gagauzcada Atasözleri

Aalamayan uşaa memä vermäzlär. (§ 4).
Ağlamayan çocuğa meme vermezler.

Tuva Atasözleri

Tuva atasözleri ile ilgili ilk müstakil çalışma 1953 yılında yayımlanmıştır. *Tuva Ulustun Üleger Sösteri bolgaş Domaktarı / Tuvinskiye narodniye poslovitsi i pogovorki* (“Tuva Halkının Atasözleri ve Deyimleri”) adını taşıyan çalışma 109 atasözü içerir. Alanında ilk olan çalışma kısa sürede tükemiş olmalı ki 1955’te kitap yeniden basılmıştır. Bu baskıda, kitabın baş kısmında *Çaa Söster bolgaş Domaktar / Noviye poslovitsi i pogovorki* “Yeni Atasözleri ve Deyimler” başlığı altında 22 yeni söze yer verilir. Bu baskı *Ege Söz* “Önsöz” ile başlar. Kitapta her atasözünün Rusça çevirisine de yer verilir; buna göre çift sayfalarda Tuva, tek sayfalarda da Rusça çevirileri yer alır. Toplam 56 sayfa olan kitap 10 000 adet basılmıştır. Hazırlayanlar İ. Plotkina ile A. Kalzan’dır. Redaktörü O. Tolgar-ool, sayfa düzeni ve süslemeleri yapan ise V. Dömin’dir.

Kitapta konu başlıkları yer almasa da birbirleri ile ilgili olan atasözleri bir numara ya da başlık altında yer almaksızın arka arkaya sıralanmışlardır. Buradaki atasözlerinin benzerlerini Eski Uygur kaynaklarından beri görebileceğimiz gibi bir kısmının da “yeni” Sovyet yaşam tarzıyla, ideolojisiyle ortaya çıktığını görürüz. Örneğin burada ilk sırada yer alan atasözü olan *Çon oruu çoon* “Halkın yolu geniştir” belli ki bu türden bir atasözüdür.

“Önsöz” de Sovyet gele-
neğine uygun olarak top-
lumsal gerçekçi yazar M.
Gorki’den alıntılarla başlar:
*Emekçi halkın edebiyatı olan
folklor bizim gelişmiş Sovyet
edebiyatında önemli bir yeri
tutar.*

*Proleteryanın ünlü ya-
zarı A. M. Gorki “bizim
zengin folklorumuzun, özel-
likle inanılmaz derin ve ince
anlam taşıyan atasözleri-
mizin, belagatlı sözlerimizin
bilinmesinin” önemli oldu-
ğunu bir çok defa vurgu-
lamıştır. “En büyük bilgelik
kelimenin sadeliğindedir”.*
Gorki, “atasözleri ve türkü-

*lerin her zaman kısa, ama anlamlarının kitap büyüklüğünde, derin
düşünceleri kapsadığını” belirtmiştir. Atasözleri ve anlamlı sözlerin
[deyimler] emekçi halkın hayatını ve sosyal tarihini, uğraşlarını bir
ayna gibi göstermesi bunun en iyi kanıtıdır.*

Kitabın sonunda, atasözleri içerisinde geçen kimi Tuvaca ke-
limelerle bazı kavramların kısa açıklamalarının yer aldığı 13 maddelik
bir notlar kısmı yer alır. Çalışma, Tuvanın Dil, Edebiyat ve Bilimsel
Araştırma Merkezi’nin yayınıdır.

Tuva atasözleri ile ilgili en önemli yayın 1966 yılında çıkan *Tıva
Üleger Domaktar, Çeçen Söster / Tuvinskiye poslovitsı i pogovorki*
 (“Tuva Atasözleri ve Belagatlı Sözleri”) adlı yayındır. Bu yeni yayının
en önemli farkı yer verilen atasözlerinin konularına göre başlıklar al-
tında toplanmasıdır. Toplam konu başlığı 15’tir. Derlemenin sonunda

46 adet de kısa not yer alır. Tirajı ise 15 000'dir. Çalışmayı hazırlayanlar M. Hadahane ile O. Sagan-ool'dur.

Kitabın düzenini başlıklara göre aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. **Дыл, сөс, чугаа, билиг дугайында**
Dıl, sös, çugaa, bilig dugayında
Язык, слово, речь, знание
“Dil, Söz, Konuşma, Bilgi Hakkında”
2. **Улус, төрөөн чурт, тайбың, дайын дугайында**
Ulus, töreen çurt, taybyñ, dayyn dugayında
Народ, Родина, мир, война
“Ulus(Halk), Ana vatan, Barış ve Savaş Hakkında”
3. **Дарлакчыларга удур**
Darlakçılarga udur
Против угнетателей
“Zalimler Aleyhinde”¹⁹
4. **Амыдырал, өлүм, назы, үе дугайында**
Amıdıral, ölüm, nazı, üye dugayında
Жизнь, смерть, возраст, время
“Hayat, Ölüm, Ömür ve Zaman Hakkında”
5. **Ие, өг-бүле, төрөл, уруглар дугайында**
İye, ög-büle, törel, uruglar dugayında
Мать, семья, родня, дети
“Anne, Aile, Akraba ve Evlatlar Hakkında”
6. **Улустуң күзелениң дугайында**
Ulustuñ küzeliniñ dugayında
Народные идеалы
“İnsanların Arzuları Hakkında”

¹⁹ harf. “Zalimlere Karşı”

7. **Найырал, дуза дугайында**
Nayıral, duza dugayında
Дружба, помощь
“Dostluk ve Yardım Hakkında”
8. **Ажыл, мергежил дугайында**
Ajıl, mergejil dugayında
Труд, мастерство
“İş ve Meslek Hakkında”
9. **Чалгаа, ажыл кылбазының дугайында**
Çalгаа, ajıl kılbazınың dugayında
Лень, безделье
“Tembellik ve İş Yapmama Hakkında”
10. **Харам кижидугайында**
Haram kiji dugayında
Скупость, жадность
“Cimri İnsan Hakkında”
11. **Чулчуруушкун, хоозун чугаа дугайында**
Çulçuruuшkun, hoозun çugaa dugayında
Болтливость, пустословие
“Gevezelik, Boş Konuşma Hakkında”
12. **Мактанышкын дугайында**
Maktanuшkın dugayında
Хвастовство
“Övünme Hakkında”
13. **Өске четпестер дугайында**
Öske çetpester dugayında
Другие пороки
“Başka Eksikler Hakkında”

14. **Хайгаарал, чагыг дугайында**

Haygaaral, çagıg dugayında

Наблюдения, наставления

“Kollamak ve Öğüt Hakkında”

15. **Аар-саар чүве дугайында**

Aar-saar çüve dugayında

Разные

“Ufak-tefek Şeyler Hakkında”

16. **Шажын, чүдүлге, бурганга чүдүвезиниң дугайында**

Şajın, çüdüлge, burganga çüdüveziniñ dugayında

Бог, верие, неверие

“Din, İnanç, Tanrıya Tapınmama Hakkında”

Konuyla ilgili üçüncü yayın 1976 yılına aittir.

Çommuñ çeçени. Тыва үлегер домактар, çeçен söster / Mudrost' naroda. Tuvinskie poslovitsı i pogovorki. Hazırlayanlar: O. K. Saganool, M. A. Hadahane, Kızıl, 1976. Bu yayının konusuyla ilgili üçüncü yayın olduğunu iç kapaktaki bilgiden de anlarız: *Edilgelig, üşkü üндүргени* “Gözden geçirilmiş üçüncü baskı”. Bu çalışmada atasözlerinin sayısı yine artmış, 420’yi bulmuştur. İki yüzlü olan kitabın bir yüzü Tuvaca, diğer yüzü Rusça olarak hazırlanmıştır.

Moğolistan’daki Tuvaların atasözleri de iki ayrı çalışma içerisinde yer alır. İlk çalışma 1993 yılında Gagaaoglu Zolbayar tarafından böl-

gede yapılan derlemelerin yayımlandığı çalışma içerisinde, 52-72. sayfalar arasında “Çeçen söz, üleger domaktar” başlığı altında, 341 madde halinde yer alır.

İkinci çalışma ise E. Taube'nin bölgeden yaptığı, uzun yıllara dayanan birikimi ve malzemesine dayanır. Taube, derlediği folklor metinlerinin içerisinde *Ceçen söz* başlığı altında 429 atasözüne yer verir (Taube 2008: 159-207). Bu atasözlerinin hem Almanca çevirileri, hem de yeri geldikçe içerisinde geçen terimlerin, kelimelerin açıklaması yer alır.

Aşağıda yer alan atasözleri 1953'te ilk yayında yer alan ve 1955'teki yayında tekrarlanan atasözleridir. her bir atasözüne bir sıra numarası verdim. Bu numaralama işlemi 1966 yayınına da uyguladım. TuvA I, 1953/1955'teki yayını, TuvA II ise 1966'daki yayını göstermektedir. TuvA I'deki bazı atasözlerini II. yayında bulamadım. Bazen de ortak olan atasözleri ya bir-iki kelime değişiklikle ya da ilk satır ile ikinci satırın yer değiştirilmesiyle her iki kitapta yer almaktadır. Bu farklılıkları dipnotlarda gösterdim. Metinde sözdizimi açısından veya başka yönlerden Türkçeye yakın atasözlerinin Türkçe dengine bağlı kaldığımda dipnotlarda atasözünün harfiyen çevirisini gösterdim. Türkçedeki atasözlerinin bir kısmının Osmanlıca kaynaklarda takibi mümkündür, bir kısmını da öteki Türk dillerinde bulabiliriz. Bir kısmı da tarih boyunca komşuluk yaptıkları halklardan çeviri yoluyla kazandıklarını düşünebiliriz. Aynı şekilde Tuva atasözlerinin de bir kısmı DLT'e kadar uzansa bile, o dönem sonrasına ait atasözlerinin, 1953'ten bugüne kadarki yayınlardaki atasözlerinin ne kadarının eski ne kadarının yeni olduğunu anlamak güçtür. Tuvaca atasözlerinin araştırılmasında başvurulacak kaynakların başında Altay, Hakas, Yakut, Kazak ve tabii Moğol atasözleri yer almaktadır.

TuvA I, 1953: *Tıva Ulustuŋ Üleger Sösteri bolgaş Domaktarı / Tuvinskiye narodnyje poslovitsı i pogovorki*, 1955: *Çaa Söster bolgaş Domaktar / Noviye poslovitsı i pogovorki*, Kızıl.

TuvA II: 1966: *Tıva Üleger Domaktar, Çeçen Söster / Tuvinskiye poslovitsı i pogovorki*, Kızıl.

Atasözleri

- Tuva_I_1; Tuva_II_21 Чон оруу чоон.
/Çon oruu çoon. /
“Halkın yolu geniştir.”
- Tuva_I_2; Tuva_II_121 Хатчыл черниң ыяжы илдең, // кайгал эрниң караа илдең.
/Hatçıl çerniñ ıyaji ildeñ, kaygal erniñ karaa ildeñ. /
“Rüzgarlı yer ağacından, uyanık erkek gözünden belli.”²⁰
- Tuva_I_3; Tuva_II_ Чангыстың шаа чок, // Көптүң күжү мөге.
/Çaŋgıstıñ şaa çok, köptüñ küjü möge/
“Yalnız bir kişinin vakti olmaz, çok kişinin ise gücü pehlivan(cadır).”²¹
- Tuva_I_4; Tuva_II_27 Чаштанчыдан өрт үнер, // Чаашкындан үер үнер.
/Çaştañçıdan ört ünere, çaaşkıñdan üyer ünere. /
“Kıvılcımdan yangın çıkar, yağmurdan sel olur.”²²
- Tuva_I_5; Tuva_II_31 Кижі өөделээр, // кинчи үстүр.
/Kiji öödeleer, kinçi üstür. /
“İnsan düzelir, zincir kopar (kırılır)”
- Tuva_I_6; Tuva_II_ Чараазын чылгааш ыт тотпас, // Яла алгаш ноян пөкпес.²³

²⁰ Bir ölçüde Türkçe “işleyen demir ışıldar”ın bir başka yolla ifadesidir.

²¹ Krş. Türkçe “Birlikten kuvvet doğar”, “Bir elin nesi var, iki elin sesi var”

²² Krş. DLT *birin birin miñ bolur, tama tama köl bolur* (Birtok § 124), Türkçe “Damlaya damlaya göl olur”; krş. Çağdaş Uygurca *tame tame köl bolur* (Le Coq § 63).

*/Çaraazın çılgaaş it totpas, yala algaş noyan²⁴
pökpes/*

“Köpek tükürüğünü yalamaya doymamaz, noyanlar da rüşvet almaya doymamaz”

Tuva_I_7; Tuva_II_38

Ядыыны бай кээргевес.

/Yadım bay keergeves./

“Fakire zengin acımaz.”²⁵

Tuva_I_8; Tuva_II_

Ядыының угааны байдан артык.

/Yadımın ugaanı baydan artık/

“Fakirin akli zenginden fazladır”²⁶

Tuva_I_9; Tuva_II_45

Тоткан кижээ, // Тогду кудуруу кадыг.²⁷

/Totkan kijee, togdu kuduruu kadıg./

“Tok insana, koyun kuyruğu bile sert gelir.”²⁸

²³ Krş. 1966, § 33: Ыт чараазын чылгааш тоtpас, // Дүжүмет үндүт алгаш тоtpас. */It çaraazın çılgaaş totpas, düjümet ündüt algaş totpas./* “Köpek tükürüğünü yalamaya doymamaz, memurlar (da) vergi/rüşvet alınca doymamaz.” Açgözlülüğü anlatan bir atasözüdür.

²⁴ Çalışmanın sonunda *noyan* için “крупный чиновник - феодал в дореволюционной Туве.” notu yer alır. Klasik Moğolcadaki *noyan* için bk. Lessing 589 b: “bey, prens, efendi, şef, kumandan; yüksek dereceli soylulara verilen bir unvan”.

²⁵ Krş. “tok acın halinden anlamaz”.

²⁶ Fakir insanlar zenginlere göre daha anlayışlıdır.

²⁷ krş. Gagaaoglu § 231, ilk satır: *Todarda togdu hoynuñ kuduruu amdan çok* (ikinci satır: *Aştaarda argan argarnuñ şırıñmazı amdanıñ*); Taube § 379: *Todarda toğdu hoynuñ ğudrũ amdan çok*.

²⁸ Bu atasözü, göçebe kültüründe koyunun ve kuyruk yağının önemini, konumu göstermesi açısından ilgi çekicidir. Yanı göçebe Türk ve Moğol halklarında koyun ve kuyruk yağı en muteber yiyeceklerden, özellikle kuyruk yağı, bir yemeğin en önemli unsurlarındandır. Fabrika üretimi margarin yağlar ile zeytinyağının yaygınlaşmasına kadar kuyruk yağı Anadolu’da neredeyse her yemeğin en önemli ana unsuruydu. Tuvaca atasözünde kısaltma görülürken (yalnızca *togdu* “toklu”), Sengel’den

- TuvA_I_10; TuvA_II_407 Чут болурга ыт семиринр, // Аарыг болурга лама байбыр.²⁹
/Çut bolurга it semiriir, aarыг bolurга lama bayыр./
 “Kıtlık olunca köpek semirir, hasta olunca Lama zenginleşir.”³⁰
- TuvA_I_11; TuvA_II_408 Хуурактар көвүдээрге, ядараарының демдээ, // Кулун, чаваа көвүдээрге, байбырының демдээ.
/Huuraktar kövüdeerge, yadaraarының demdee, kulun, çavaa kövüdeerge, bayырының demdee. /
 “Huuraktarın çoğalmasы fakirliğin işareti, kulunların, tayların çoğalmasы zenginliğin belgesi.”³¹
- TuvA_I_12; TuvA_II_405 Булуттан кортпа, // Бурганга тейлеве.
/Buluttan kortpa, burganga teyleve./
 “Buluttan korkma, Tanrıya dua etme.”³²
- TuvA_I_13; TuvA_II_127 Муң лаң орнунга, // Чүс эштиг чор.
/Muң laң ornunga, çüs eştig çor./

derlenen atasözünde daha açık bir ifade yer alır: *toğdu hoy* “toklu koyun”.

²⁹ Gagaaoglu § 279: *Çut bolurda it todar, çovalañ bolurda lama todar*; Taube § 307: *Cut bolurda ı't todar, covalañ bolurda lama todar*.

³⁰ Bu atasözünde de kıtlık dönemi fırsatçıların, karaborsacıların sağladıkları çıkarla zenginleşmeleri; kamların ve lamaların, din adamlarının da eski dönemde bir tür hekim gibi çalışarak hastalar üzerinden zenginleşmeleri vurgulanmaktadır.

³¹ *huuraktar*: Lama olmaya aday olan çocuklar. Moğol kültür çevresinde yoksulluğun arttığı dönemler insanların dine daha çok bağlandıklarının, umutlarını Lamalara bağladıklarının tercümesidir.

³² İçi boş, kof, gösterişli ama güçsüz şeylerden korkmaya gerek yoktur. Buddha/Tanrıya da dua etmenin bir faydası yoktur. Bu atasözü bir ihtimalle Sovyet dönemine aittir.

“Bin akçen olacağına, yüz arkadaşın olsun.”³³

TuvA_I_14; TuvA_II_128 Эжишкилер найыралы, // Эртине дагны тургузар.
/Ejişkiler nayıralı, ertine daǵnı turguzar./
“Arkadaşların dostluğu, hazine dağı kurar.”³⁴

TuvA_I_15; TuvA_II_129 Эртинени шыгжаарындан, // Эдержириниң эви херек.
/Ertineni şığjaarından, ederjiriniñ evi herek./
“Hazineyi saklamaktansa, (yeni) dostluklar, arkadaşlıklar kurmak daha iyi.”

TuvA_I_16; TuvA_II_130 Хальшкылар ынаа, // Хая-даштан артык.
/Halışkılar ынаа, haya-daştan artık./
“Kardeşlerin sevgisi, kayadan, taştan da sağlamdır.”

TuvA_I_17; TuvA_II_131 Малга манаг херек, // кижээ эш херек.³⁵
/Malǵa manag herek, kije eş herek./
“Mala çoban lazım, insana dost lazım.”³⁶

TuvA_I_18; TuvA_II_ Аразынче суг акпас.
/Arazınçe sug akpas/
“Aralarından su sızmaz!”³⁷

³³ *lay*: eski bir para birimi; harf. “Bin akçe yerine, yüz arkadaşlı ol”. Bu atasözünün özellikle ikinci bölümü Türkçe “Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun (daha iyidir)” sözüyle karşılaştırılabilir.

³⁴ Krş. Sengel: *Eb nêreldig bolza erdine daǵnı da durguzar* „Dirlik-düzenin tam olduğu bir arkadaşlık olursa, (bununla) mücevher dağı bile kurulabilir“ (Taube, § 136, s. 176).

³⁵ Taube § 17: *Malǵa manag herek, gijē eş herek.*

³⁶ *mal* “hayvan, hayvan sürüsü”

³⁷ harf. “arasından su akmaz!”

- TuvA_I_19; TuvA_II_132 Эки кижээ эш хөй, // Эки аътка ээ хөй.³⁸
/Eki kijee eš höy, eki a'tka ee höy./
 “İyi insanın arkadaşı çok (olur), iyi atın (da) sahibi çok.”
- TuvA_I_20; TuvA_II_133 Эштиң эргизи эки, // Эьттиң чаазы эки.³⁹
/Eštiñ ergizi eki, e'ttiñ çaazi eki. /
 “Arkadaşın eskisi, etin de tazesi makbuldür.”⁴⁰
- TuvA_I_21; TuvA_II_134 Чүс кижиниң арнын көөр орнунга, // Чангыс кижиниң адын танып ал.⁴¹
/Çüs kijiniñ arnın köör ornunga, çanğys kijiniñ adın tanıp al./
 “Yüz kişinin yüzüne bakmak yerine, tek kişinin adını bil yeter.”
- TuvA_I_22; TuvA_II_135 Ийи дагның бажы чоок-даа болза дээшпес, // Ийи кижиниң аразы ырак-даа болза, көржүр.⁴²
/İyi dağnıñ baji çook-daa bolza deeşpes, iyi kijiniñ arazi ırak-daa bolza, körjür./
 “İki dağın arası yakın da olsa bitişmez, iki kişinin arası uzak da olsa görüşür.”
- TuvA_I_23; TuvA_II_26 Куш уязынга ынак, // Кулун иезинге ынак.⁴³

³⁸ Gagaaoglu § 338: *Eki kijee eš muñ çok, eki a'tka ee muñ çok*; Taube § 143: *Eki gijē eš gövey, eki a'tga ē gövey*.

³⁹ Taube § 322: *Nērniñ ulū eki. Arağmuñ biçezi eki*.

⁴⁰ harf. “arkadaşın eskisi iyi, etin tazesi iyi”

⁴¹ Taube § 318: *Muñ gijiniñ arnın görgüje, bir gijiniñ adn doktār*.

⁴² Gagaaoglu § 134: *İyi dağnıñ baji çook bolza-daa deeşpes, iyi kijiniñ arazi ırak bolza-daa, hargıjar*; Taube § 252: *İyi dağnıñ baji cökda bolsa dēşbes. İyi gijiniñ arāzi wākda bolsa görşür*.

/Kuş uyazına inak, kulun iyezinge inak./
 “Kuş yuvasını, tay anasını sever.”

- TuvA_I_24; TuvA_II_248 Баштай ушкан эжин каттырбас.
/Baştay uşkan ejin kattırbas./
 “İlk düşen arkadaşa gülünmez.”⁴⁴
- TuvA_I_25; TuvA_II_149 Экиде эдержир, // Бакта кагжыр.
/Ekide ederjir, bakta kagjir./
 “İyi zamanda dostluk devam eder, kötü zamanda ayrılır.” [Düşenin dostu olmaz.]
- TuvA_I_26; TuvA_II_118 Дагның бедиинден туман ыравас, //
 Дангырактыгның чүрээнден ынак ыравас.
/Dagñıñ bediinden tuman ııavas, dañğıraktıgñıñ çüreeñden inak ııavas. /
 “Dağın yükseğinden sis eksik olmaz, yeminlinin yüreğinden sevgi uzaklaşmaz.”⁴⁵
- TuvA_I_27; TuvA_II_4 Донгурактан даңгырак чидиг, // Тоолайдан
 таалай чүгүрүк.
/Doñğuraktan⁴⁶ dañğırak çidig, toolaydan taalay çügürük. /
 “Çakı bıçağından yemin keskindir, tavşandan dedikodu hızlıdır.”⁴⁷

⁴³ Krş. Taube § 23: *Urugluğ giji uruğğa hayıraldığ, öldüğ giji olğa hayıraldığ.*

⁴⁴ Krş. Türkçe “Gülme komşuna, gelir başına.”

⁴⁵ “Dağların doruklarından nasıl bulut eksik olmazsa, yeminli (nişalı sevgililerin de) kalplerinden sevgi uzaklaşmaz.”

⁴⁶ Katlanabilir, keskin bıçak. Türkçede en yakın “çakı” veya “sustalı bıçak” ile karşılaştırılabilir. Krş. Mo. *tongğuruğ* 824 b, ayrıca Tata-rintsev ESTuvYa II s. 194 Донгурак I.

- TuvA_I_28; TuvA_II_5 Сөглээн сөс – // Керткен ыяш.
/Sögleen sös, kertken ıyaş. /
“Söylenen söz, kerten odun ağaç”⁴⁸
- TuvA_I_29; TuvA_II_183 Олутта олча чок, // Чыдында чыргал чок.
/Olutta olça çok, çidında çırgal çok./
“Oturarak şan elde edilmez, yatarak huzur gelmez.”⁴⁹
- TuvA_I_30; TuvA_II_184 Оттулбаска – хайынмас, // Олуруга – бүтпес.
/Ottulbaska - hayınmas, olurarga - бүtpes./
“Ateş yakmadan (yemek) kaynamaz, her daim oturmakla da iş bitmez.”
- TuvA_I_31; TuvA_II_164 Кылыр иштиң деги херек, // Чиир эьттиң чаглыы херек.⁵⁰
/Kılr iştiñ degi herek, çiiir e'ttiñ çaglı herek./
“Yarasağın işin makbulü, yenecek etin yağlısı makbuldür.”
- TuvA_I_32; TuvA_II_167 Холу шимчээр – хырны тодар, // Хоозун чугаа – хүн бадар.
/Holu şimçeer - hırnı todar, hoozun çugaa - hün badar./
“El çalışırsa karın doyar, boş konuşmakla gün geçer.”

⁴⁷ = “Sustalı bıçaktan (çakı) ant (yemin) keskin, söylenti tavşandan hızlı”; taalay “damak”.

⁴⁸ Türkçe “Söz ağızdan çıkar” ile karşılaştırabiliriz. Söylenen sözü geri almak mümkün olmadığı gibi kesilen ağacı da geri getirmek mümkün değildir. Bu sebeple söylenecek her söz dikkatle seçilmelidir.

⁴⁹ Gagaaoglu § 204; Taube § 328: *Oludda olca çok, cidında çırgal çok.*

⁵⁰ Krş. 1966, § 164: Чир эьттиң чаглыы херек, Кылыр иштиң деги херек.

- TuvA_I_33; TuvA_II_173 Эки дарган эргээн какпас, // Уран кыс удазынга ораашпас.⁵¹
/Eki dargan ergeen kakpas, uran kis udazinga oraaspas./
 “İyi usta parmağına vurmaz, usta kız (da) ipe dolaşmaz.”
- TuvA_I_34; TuvA_II_ Харам кижээ эш ырак, // Чоржаң аътка чер ырак.⁵²
/Haram kijee eş irak, // çorjañ a'tka çer irak/
 “Cimriye arkadaş uzak, tembел ата менzil uzak”
- TuvA_I_35; TuvA_II_201 Харам кижиниң караа куду.⁵³
/Haram kijiniñ karaa kudu./
 “Cimri insanın gözü hep aşağıda(dir).”
- TuvA_I_36; TuvA_II_204 Калбак кезек от чуду, // Харам кадай өг чуду.
/Kalbak kezek ot çudu, haram kaday ög çudu./
 “Geniş odun parçasının ateşi düzensiz, cimri kadının evi kirli.”
- TuvA_I_37; TuvA_II_250 Улуургак кижиден, // Угулза чок идик дээрe.
/Uluurgak kijiden, ugulza çok idik deere./
 “Kibirli insandan desensiz ayakkabı daha iyi(dir).”⁵⁴

⁵¹ крҕ. Gagaaoglu § 339; Taube § 138: *Eki darğan ergēn ğakbas, urun ğis udazıñga oraşbas.*

⁵² Крҕ. 1966, § 205: Кадыг черге мал доктаавас, // Харам кижээ эш доктаавас. *Kadıg çerge mal doktaavas, haram kijee eş doktaavas.* “Sert yerde hayvan otlamaz, cimrinin yanında eş durmaz.”; *çorjañ at* “tembel at”

⁵³ Аурга крҕ. 1966, § 206: Харам кижиниң караа соок. / *Haram kijiniñ karaa sook.* / “Cimri insanın gözü soğuk”

- TuvA_I_38; TuvA_II_246 Adıyırğактың аксы байбаң, // Аскымчынын чырыгы чарык.
/Adırgaktıñ aksı baybañ, askımçıınıñ çırın çarık./
“Böbürlenip hava atanın ağızı boş, ağızım ağızım diyenin (ise) ağızı yırtık.”
- TuvA_I_39; TuvA_II_237 Теректиң бүрүзү ажыг, // Тенектиң сөзү анчыг.
/Terektiñ бүрүзү ажыг, tenektiñ sözü ançığ./
“Kavak ağacının yarpağı acı, haylazın sözü sıkıcı.”
- TuvA_I_40; TuvA_II_ Тенек баш бут човадыр.
/Tenek baş but çovadır/
“Akılsız baş ayak yorar”⁵⁵
- TuvA_I_41; TuvA_II_187 Шапты бижек эътке дынымас, // Чалгаа кижги ишке дынымас.⁵⁶
/Şaptı bijek e'tke dınmas, çalgaa kiji işke dınmas./
“Keskin olmayan bıçak et kesince zorlanır, tembel insan hiçbir işe alışamaz.”
- TuvA_I_42; TuvA_II_188 Биче чалгаа, // Улуг чалгаага чедирер.
/Biçe çalgaa, ulug çalgaaга çedirer./
“Küçük tembellik, büyük tembelliğe vesile olur.”⁵⁷

⁵⁴ harf. “Büyükleen insan dan desensiz ayakkabı daha üstündür.”, bir ölçüde krş. DLT *yavlak tılıg begden körü yalınus tul yeg* “Sövüp sayan kocadan yalnız dul daha iyidir (kötü dilli koca sahibi olmaktansa tek başına dul olmak daha iyidir)” (Birtek § 60).

⁵⁵ “Akılsız başın cezasını ayaklar çeker” Türkçe açısından herhalde en uygun atasözüdür.

⁵⁶ Taube § 321: *Nay bijek e'dge dınbas. Calgı giji işge dınbas.*

⁵⁷ Aynı anlamda olmasa da “damlaya damlaya göl olur” kimi açılardan bu söze denktir.

- TuvA_I_43; TuvA_II_189 Чашпаа кижиниң сөзү хөй, // Чалгаа кижиниң чылдаа хөй.
/Çaşpaа kijiniñ sözü höy, çalgaa kijiniñ çıldaа höy./
 “Yalaka insanın sözü çok, tembel insanın bahanesi çok.”
- TuvA_I_44; TuvA_II_195 Чалгаа кижі бажым дээр, // Чазый кижі суксадым дээр.
/Çalgaa kiji bajım deer, çazıy kiji suksadım deer. /
 “Tembel insan başım ağrıdı der, aç insan susadım der.”
- TuvA_I_45; TuvA_II_255 Бодунуң бажында теҥе көрбейн, // Эжиниң бажында теҥенени көрген.⁵⁸
/Bodunuñ bajında teve körbeyn, ejiniñ bajında teveneni körgen./
 “Kendi başında deveyi görmeden, arkadaşının başında çuvaldızı görmüş/⁵⁹”
- TuvA_I_46; TuvA_II_251 Боду бодун билинмес, // Борзук калчанын билбес.⁶⁰
/Bodu bodun bilinmes, borzuk kalçanın bilbes./
 “Kendisi kendini bilmez, porsuk kelini bilmez.”
- TuvA_I_47; TuvA_II_221 Хоп хорандан хоралыг.
/Hop horandan horalıg./
 “Dedikodu zehirden daha zehirli(dir).”

⁵⁸ Gagaoglu § 98: *Bottuñ bajında inek ajıt, kiji bajında ine köskü*, крş. Taube § 93: *bodunuñ bajında teveni görveyn, birëniñ bajında tevene gör.*

⁵⁹ крş. Türkçe” Ele verir talkını, kendi yutar salkını”.

⁶⁰ крş. Taube § 89: *bodu bodun bilves / borzuқ galçanın bilves.*

- TuvA_I_48; TuvA_II_311 ШЫВЫК туткан кижээ ызырар ыт өштүг, //
ШЫНЫН сөглээн кижээ тенек кижі өштүг.
*/Şıvık tutkan kijee ızırar ıt öştüg, şının sögleen
kijee tenek kiji öştüg. /*
“Elinde sopası olan kişiye köpek havlar, doğru söz
söyleyen birine aptal kişi kinlenir.”
- TuvA_I_49; TuvA_II_214 Узун эдек бутка ораажыр, // Узун дыл башка
ораажыр.⁶¹
/Uzun edek butka oraaşır, uzun dil başka oraaşır./
“Uzun paça ayağa dolaşır, uzun dil başa dolanır.”
- TuvA_I_50; TuvA_II_228 Кургаг ыяш чулук чок, // Хоозун чугааа дуза
чок.⁶²
/Kurgag ıyaş çuluk çok, hoozun çugaaa duza çok./
“Kuru ağaç özsüz, boş konuşma faydasızdır.”⁶³
- TuvA_I_51; TuvA_II_230 Хөөрем чорук көвүк ышкаш.
/Höörem çoruk kövük ışkaş./
“Övünen huy köpük gibi(dır).”
- TuvA_I_52; TuvA_II_231 Чааскаан оргаш сагыжың шинчиле, // Хөйнүң
аразынга сөзүң быжыгла.

⁶¹ Gagaaoglu § 245: *Uzun edek but oraar, uzun dil baş oraar*; Taube § 49: *Uzun edek but orâr, uzun dil baş orâr*. Bir ölçüde Türkçe yorumu: İnsan ne çekerse dilinden çeker.

⁶² Gagaaoglu § 171: *Kurgag ıyaşta bürü çok, kurug söste duza çok*; Taube § 243: *Gurğag ıyaş cimis çok, gıruğ hõçu duzâ çok*.

⁶³ Güney Sibirya Türk dillerinde (Yakutça dahil), Moğolcanın etkisiyle +s/z eksiklik eki yerine *yok* “yok, mevcut değil” (Mo. *ügei*) sözünün yerel biçimleri kullanılır. Tuvaca da *yok* karşılığında *çok* kullanılır, bu durumda yukarıdaki atasözü harfiyen “Kuru oduna usare yok, boş konuşmanın faydası yok.” diye çevrilebilir.

/Çaaskaan orgaş sagıjıñ şinçile, höynüñ arazınga sözüñ bıjıgla./

“Tek başına oturuken fikirlerini ölç-biç, topluluk içindeyken sözlerini tart (da söyle)”.⁶⁴

TuvA_I_53; TuvA_II_312

Шугум чазарда, шыгаар, // Шуугаар бетинде, боданыр.

/Şugum çazaarda, şıgaar, şuugaar betinde, bodamır./

“Cetvel yaparken tam düz yap, bağırıp-çağırmadan evvel de iyice düşün.”

TuvA_I_54; TuvA_II_216

Ийи ыт аразында сөөк кагба, // Ийи кижі аразынга хоп сөглөвө.⁶⁵

/İyi it arazında söök kagba, iyi kiji arazınga hop sögleve./

“İki köpek arasına kemik atma, iki kişi arasına dedikodu/nifak sokma.”

TuvA_I_55; TuvA_II_233

Дылың-биле дыт ужурба, // Аксың-биле аал көжүрбө.⁶⁶

/Dılıñ-bile dit ujurba, Aksıñ-bile aal köjürbe./

“Dilinde ağaç kesme, ağızında oba göçürme.”⁶⁷

TuvA_I_56; TuvA_II_222

Сөглеткенниң⁶⁸ хөрээнде өжээзи, // Сөңнеткенниң хөрээнде өөрүшкү.

⁶⁴ bıjıgla- “güçlenmek, güçlü olmak”, burada Türkçe ifadeye uygun olarak “sözünü tart da söyle” ifadesinden hareketle “tart!” olarak çevrilmiştir.

⁶⁵ 1966, § 216: хоп сөглөвө → сөс сөглөвөс; Taube § 254’te düz cümle, olumsuz değil: *İyi i’ t arāzuñğa sök ğār. İyi giji arāzuñğa hob āytır.*

⁶⁶ Kırş. Gagaaoglu § 99; Taube § 19 ve 121.

⁶⁷ *dit* “karaçam ağacı”; Tuva coğrafyasında *dit* en yaygın ağaç türlerinden birisi olduğu için atasözünde *ıyaş* “ağaç” yerine *dit* kullanılmış, bu sebeple de çeviride “karaçam ağacı” yerine “ağaç” kullanıldı.

/Söğletkeniñ höreende öjeezi, söñnetkeniñ höreende öörüşkü./

“Söyletenin gönlünde kini, hediye alanın gönlünde sevinci.”⁶⁹

TuvA_I_57; TuvA_II_244 Дурту кыска, // Туразы улуг.
/Durtu kyska, turazy ulug./
“Boyu kısa, hırsı büyük.”

TuvA_I_58; TuvA_II_245 Күштүг мен дээш хөрөөң чайба.
/Küstüg men deesh höreeñ çayba./
“Güçlüyüm diye omuz sallama.”⁷⁰

TuvA_I_59; TuvA_II_236 Кижини бактаарга, черже кирбес, // Кидисти чиирге боостааже ашпас.⁷¹
/Kijini baktaarga, çerje kirbes. Kidisti çiiрге boostaje aşpas/
“İnsanı kötölemekle, o insan yere girmez. Keçeyi yemeye çalışsan da boğazı aşmaz (mideye gitmez).”

TuvA_I_60; TuvA_II_224 Бак сагыш башка халдаар.
/Bak sagış başka haldaar./
“Kötü düşünce kendi başına bela.”

TuvA_I_61; TuvA_II_295 Хоюган аъттың караа көскү, // Кортук кижиниң кулаа дыбыжы.⁷²

⁶⁸ 1966, § 222: Сөглөвиткенниң

⁶⁹ Tam çevirmek güç görünüyor: “Kötü söz söyleyen içindeki hıncım ortaya koyar; hediye alanın ise sevinci kursağında kalır”.

⁷⁰ “Güçlüyüm diye böbürlenme.”

⁷¹ 1966, § 236’da Кидисти чиирге боостааже ашпас yer almaz.

⁷² 1966, § 295’te дыбыжы уегіне дыңнаңгыр yer alır; buradaki ikinci ñ harfi n yerine bir yazım hatası olmalı, sözlükte *дыңнан-* fiilinden

/Hoyugan a'tıñ karaa köskü, kortuk kijiniñ kulaa dıjı./

“Korkak atın gözü her şeyi farkedir, korkak insanın kulağı her şeyi iyi duyar.”

TuvA_I_62; TuvA_II_399 Өөрээнде ыглаар, // Муңгараанда каттырар.
/Ööreende ıglaar, muñgaraanda kattırar./
“Mutlulukta ağlar, üzüntüde güler.”

TuvA_I_63; TuvA_II_317 Хаак баштаан тевени өшкү кайгаар, // Хая кырлаан өшкүнү теде кайгаар.
/Haak baştaan teveni öşkü kaygaar, haya kırlaan öşkünü teve kaygaar. /
“Söğüt çubuğunun yönlendirdiği deveyi görünce keçi şaşar, kaya üstünde dolaşan keçiyi görünce deve şaşar.”

TuvA_I_64; TuvA_II_364 Ооржу кижі коданчы ыттан коргар, // Тоолчу кижі уйгужу кижіден коргар.
/Oorju kiji kodançı ıttan korgar, toolçu kiji uyguju kijiden korgar./
“Hırsız, bekçi köpeğinden korkar; destan anlatıcısı (da) uykucu insandan korkar.”⁷³

TuvA_I_65; TuvA_II_409 Сезик-биле аарыыр, // Сүзүк-биле экириир.
/Sezik-bile aarır, süzük-bile ekiriir./
“Evhamla hastalanılır, umut ile iyileşilir.”⁷⁴

türemiş olarak yalnızca *дыңнангыр* yer alır, *дыңнаңгыр* diye bir madde yoktur (TuvRS 1968: 194 a).

⁷³ *kodançı ıt* “bahçedeki köpek, bahçe köpeği, bekçi köpeği”

⁷⁴ *sezik* “şüphe, korku”, burada metne uygun olarak “evham” olarak çevirdik.

- TuvA_I_66; TuvA_II_270 Кылык ботту човадыр, // Даг аътты човадыр.⁷⁵
/Kılık bottu çovadır, dag a'ttı çovadır. /
 “Öfke insanın kendisini yorar, dağ da atı yorar.”
- TuvA_I_67; TuvA_II_331 Далашкан күске сүтке дүжер.
/Dalaşkan küske süтке дүжер./
 “Acele eden fare süte düşer.”⁷⁶
- TuvA_I_68; TuvA_II_287 Көшкенде тебе херек чок, // Көшкенде хеме херек чок.
/Köşkende teve herек çok, keşkende heme herек çok./
 “Göç edene deve lazım değil, (suyu) geçene gemi lazım değil.”⁷⁷
- TuvA_I_69; TuvA_II_406 Азага кыскаш-даа эвес, // Бурганга чула-даа эвес.
/Azaga kıskaş-daa eves, Burganga çula-daa eves./
 “Cine maşa gerekmez, Tanrıya meşale gerekmez.”
- TuvA_I_70; TuvA_II_323 Өтгүнчээ чаңгы-ла, // Өткүдү темене-ле.
/Öttünçee çanğı-la, ötküdü tevene-le./
 “Taklit etmesi sanki yankı, keskini de sanki çuvaldız.”

⁷⁵ 1966, § 270 “Даг аътты човадыр, // Кылык ботту човадыр” satırlar yer değiştirmiş. Bir ölçüde kış. Taube § 346: *Ösgër baçım bolsa a't covâr, ökpe baçım bod covâr.*

⁷⁶ Taube § 110: *dalaşgan sêk sütge дүжер*, kış. Türkçe “Acele işe şeytan karışır.” ile “Acele giden ecele gider.” Ayrıca kış. giriş kısmındaki Eski Türkçe *aşukğan işge şeytan koşulur*; Çağdaş Uygurca *aldıramak şaitân*; DLT *ewek sinjek sütkе түşür* ile *ewek ewge tegmes* (Birtек § 108).

⁷⁷ Bu atasözünde sıra dışı, bilmediğim bir durum var. Tam tersi olması gerekir: “Göç edene deve lazım, (suyu) geçene gemi lazım.”

- TuvA_I_71; TuvA_II_321 Хүлбүс аткан черинден, // Хүннүн аңнаар.
/Hülbüs atkan çerinden, hünnün aᅇnaar./
“Karaca yakaladığı yerde, her gün ava gider.”⁷⁸
- TuvA_I_72; TuvA_II_159 Тура чокта күш чок, // Дус чокта амдан чок.⁷⁹
/Tura çokta küş çok, dus çokta amdan çok. /
“Azim yoksa güç olmaz, tuz yoksa tad olmaz.”⁸⁰
- TuvA_I_73; TuvA_II_314 Тайып ужар, // Даянып турар.
/Tayır ujar, dayanıp turar./
“İnsan kayıp düşer, dayanıp kalkar.”
- TuvA_I_74; TuvA_II_113 Боду ушкан уруг ыглавас.
/Bodu uşkan urug ıglavas./
“Kendi düşen çocuk ağlamaz.”
- TuvA_I_75; TuvA_II_22 Даг дег караны, //Довук дег ак базар.
/Dag deg karanı, dovuk deg ak bazar. /
“Dağ gibi (büyük bir) kötülüğü, diz kapağı kadar (küçük bir) ak basar.”⁸¹
- TuvA_I_76; TuvA_II_7 Багда доң быжыг, // Сөсте шын быжыг.⁸²
/Bagda doᅇ bijig, söste şın bijig. /
“Kuşakta düğüm sağlam, sözde ise hakiki olanı sağlamdır.”

⁷⁸ yani “Avcı nerede av yakaladıysa, her gün o yerde av beklemiş”

⁷⁹ 1966, § 159 “Дус чокта амдан чок, // Тура чокта күш чок” satırlar yer değiştirmiş.

⁸⁰ tura “İstek, arzu; azim; hürs”

⁸¹ “Kocaman bir hatayı küçük bir doğruluk düzeltir”; Tuvacada *dovuk* “diz kapağı” demektir, “topuk” ise *eejek*, *buttuᅇ eejee*’dir. Çok büyük bir kötülüğü aşında küçük bir iyilik kapatır, düzeltir.

⁸² krş. Taube § 359: *Söglër söşge şını herek / baęlär bağğa doᅇ herek.*

- TuvA_I_77; TuvA_II_51 Kuş oğlu kayaa-даа ужар, // Кижн төлү каяа-даа чоруур.⁸³
/Kuş oğlu kayaa-даа уjar, kiji tölü kayaa-даа çoruur./
 “Kuş yavrusu her yerde uçar, insan oğlu her yerde yürür.”
- TuvA_I_78; TuvA_II_57 Мурнай⁸⁴ үнген кулакты, // Соңнай үнген мыйыс эртер.⁸⁵
/Murnay üngen kulaktı, soңgay üngen mıyıs erter./
 “İlk çıkan kulağı, sonradan çıkan boynuz geçer.”⁸⁶
- TuvA_I_79; TuvA_II_60 Аарыг кижн сегиир, // Арган мал семириир.⁸⁷
/Aarыg kiji segiir, argan mal semiriir. /
 “Hasta insan iyileşir, zayıf mal şişmanlar.”
- TuvA_I_80; TuvA_II_381 Хат чокта снген бажы шимчевес.⁸⁸
/Hat çokta sigen baji şimçeves./
 “Rüzgar yok iken ot başı sallanmaz.”⁸⁹
- TuvA_I_81; TuvA_II_103 Кырган а’т орук часпас.⁹⁰
/Kırgan a’t oruk çaspas./
 “Yaşlı at yolu şaşırmaz.”

⁸³ крş. Gagaaoglu § 150: *Kijiniñ biçezi şimçeer, kuştuñ biçezi ujar*; Taube § 208: *Giji oğ’lu ğayā da corur. Guş oğ’lu ğayā da ujar.*

⁸⁴ 1966, § 57 “Баштай”.

⁸⁵ крş. Gagaaoglu § 193; Taube § 98: *buruñgu üngen ğulakdan / soңgu üngen mıyıs uzun*; Taube § 320: *Muruñ üngen ğulakdan / soñ üngen mıyıs uzār.*

⁸⁶ “Boynuz kulağı geçer.”

⁸⁷ 1966, § 60 “Арган мал семириир, // Аарыг кижн сегиир”

⁸⁸ Taube § 429: *Zalğın çokda sigen baji şimçeves.*

⁸⁹ Крş. Түркçe “Атеş olmayan yerden duman çıkmaz.”

⁹⁰ Gagaaoglu § 174; Taube § 225: *ğurğan a’t oruk casbas.*

- TuvA_I_82; TuvA_II_346 Арыг кирген кижги кат чиир,⁹¹ // Аалга кирген кижги аяк эрии ызырар.
/Arıg kirgen kiji saat daynaar, aalga kirgen kiji ayak erii ızırar./
 “Ormana giren ağaç sakızı çiğner, köye gelen ise çay içer.”⁹²
- TuvA_I_83; TuvA_II_329 Даартагы чагдан, // Бөгүнгү өкпе дээрe.
/Daartagı çagdan, bögüngü ökpe deere./
 “Yarınki yağdan, bugünkü çiğer daha iyi.”⁹³
- TuvA_I_84; TuvA_II_ Бaлык далайга өртек чок
/Balık dalaıyga örtек çok/
 “Balığın denizde değeri yok.”⁹⁴
- TuvA_I_85; TuvA_II_380 Думчукка тулганда бызаа сугжу.⁹⁵
/Dumçukka tulğanda bızaa sugju./
 “(Su) burna kadar çıkınca buzağı bile yüzer.”
- TuvA_I_86; TuvA_II_ Эви багай чарлыычал, // Эди багай орлуучал.
/Evi bagay çarlııçal, edi bagay orluuıçal./
 “Arkadaşlığı kötü olan çabuk ayrılır, eşyası kötü olan da çabuk bozuluur.”

⁹¹ 1966, § 346 “саат дайнаар”

⁹² harf. “..., köye (veya yurda/çadıra) giren de çanak / piyale kenarını ısıtır”

⁹³ крş. Taube § 176: *Ertengi ğuduruktan bögüngü ökpe*; Türkçe “Yarınki kazdan, bugünkü tavuk yeğdir”, veya “Bugünkü yumurta yarınki tavuktan iyidir.”

⁹⁴ “Denizde o kadar çok balık var ki, bir değeri yok, ücretsiz.”

⁹⁵ Gagaaoglu § 272: *Haayınga çederde it sugju*, Taube § 407: *Häymğa ce'dgende inek sugju*.

- TuvA_I_87; TuvA_II_300 Хертек⁹⁶-биле чүве теңе эвес, // Кемниг-ле чүве мен эвес.
/Hertek-bile çüve teve eves, kemnig-le çüve men eves./
 “Hörgücü olan her şey deve değildir, her suçlu da ben değilim.”⁹⁷
- TuvA_I_88; TuvA_II_322 Өдүрөөн часса-даа, // Хөлүн часпас.
/Ödüreen çassa-daa, hölün çaspas./
 “Ördeği kaçırса da, gölünü şaşırmaz.”⁹⁸
- TuvA_I_89; TuvA_II_398 Үннүн чаражы хекте, // Үнүштүн чаражы чечекте.
/Ünnün çarajı hekte, ünüştün çarajı çeçekte./
 “Sesin güzelliği guguk kuşunda, bitkinin güzelliği çiçekte.”
- TuvA_I_90; TuvA_II_53 Аът өлүр – баглаажы артар, // Ада өлүр – оғлу артар.⁹⁹
/A’t ölü - bağlaajı artar, ada ölü - oğlu artar. /
 “At ölü sikkesi kalır, baba ölü oğlu kalır.”¹⁰⁰

⁹⁶ 1966, § 300 *xepmeu*; sözlüklerde *xepmek* değil *xepmeu* yer alır. Ancak Aygulya Çuldum-ool’a göre Tuvacada hem *hertek* hem de *herteş* vardır, eş anlamlı sözcüklerdir, sözlük de bir de *hertegey* vardır.

⁹⁷ Yaklaşık olarak krş. “Her gördüğün sakallı deden değildir.”

⁹⁸ Bu, “ne kadar hata yapsa da, daha fazlasını yapmaz, her şeyin sınırı vardır” anlamındadır.

⁹⁹ 1966, § 53 Ада өлүр – оғлу артар, аът өлүр – баглаажы артар; krş. Gagaaoglu § 10 ve 11; Taube § 7: *adazı ölse de oğlu ğalır / a’dı ölse de ezeri ğalır* “Baba ölse de oğlu kalır, atı ölse de eyeri kalır.” (Taube 2009: 161)

¹⁰⁰ Krş. Türkçe, “At ölü meydan kalır, yiğit ölü namı kalır” ve “At ölü eyeri kalır, insan ölü eseri kalır”; ayrıca krş. DLT *yahıuk oğlu yokadır, edğü atı kalır* “insanoğlu ölü, iyi adı kalır” (Birtek § 16); *edğü er*

- TuvA_I_91; TuvA_II_54 Ие көрбээнин кызы көөр, // Ада көрбээнин оглу көөр.
/İye körbeenin kızı köör, ada körbeenin oglu köör./
 “Annenin görmediğini kızı görür, babanın görmediğini oğlu görür.”
- TuvA_I_92; TuvA_II_55 Буура кырыыр, // Бодаган өзер.
/Buura kırır, bodagan özer./
 “Buğra yaşlanır, boduk büyür.”
- TuvA_I_93; TuvA_II_? Кижиге өзер, // Кидис шөйлүр.¹⁰¹
/Kiji özer, kidis şöylür./
 “İnsan büyür, keçe uzar.”
- TuvA_I_94; TuvA_II_64 Шаа шаа-биле турбас, // Чавылдак көгү-биле турбас.
/Şag şaa-bile turbas, çavıldak kögü-bile turbas. /
 “Zaman aynı yerde durmaz, susam da her zaman yeşil kalmaz.”¹⁰²
- TuvA_I_95; TuvA_II_249 Сеткилдин бичези херек, // Эртемниң улуу херек.¹⁰³
/Setkildin biçezi herek, ertemniñ uluu herek./
 “Düşüncenin küçüğü gerek, bilimin büyüğü gerek.”
- TuvA_I_96; TuvA_II_168 Эргээ өөрениринден, // Бергээ өөрөн.

sünjüki erir, atı kalır “İyi insanın kemikleri erir (toprak olur), ama adı kalır (iyi şöhreti yok olmaz)” (Birtek § 49).

¹⁰¹ Gagaaoglu § 168: *Kiji özer, kinçi üstüür*; Taube § 211: *Giji özer, gidis şöylür*.

¹⁰² *çavıldak* “susam, cehennem zambağı, süsen”, krş. Hauenschild § 610, s. 93.

¹⁰³ Kimi yönlerden krş. § 75 ve 102.

/Ergee öörenirinden, bergee öören. /
 “Kolaylığa alışmanın yerine, zorluğa alış.”¹⁰⁴

TuvA_I_97; TuvA_II_313 Аспас дизе хая көрүн, // Алдавас дизе, айтырып чор.
/Aspas dize haya körün, aldavas dize, aytırıp çor./
 “Kaybolmamak istiyorsan arkana bakarak git, yanlış yapmak istemiyorsan sora sora git.”¹⁰⁵

TuvA_I_98; TuvA_II_301 Даг көрбейн эдээн азынма, // Суг көрбейн идиин ужулба.
/Dag körbeyn edeen azınma, sug körbeyn idiin ujulba./
 “Dağı görmeden eteğini toplama, suyu görmeden ayakkabımı çıkarma.”¹⁰⁶

TuvA_I_99; TuvA_II_247 Бодунну богдага бодава, // Эжиңни эникке бодава.
/Bodunnu bogdaga bodava, ejiñni enikke bodava./
 “Kendini aziz sanma, arkadaşımı köpek yavrusu sanma.”¹⁰⁷

TuvA_I_100; TuvA_II_220 Бөрээ хой кадратпа, // Пөске от эдектеве.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Bir ölçüde krş. Türkçe “Geç olsun da güç olmasın”.

¹⁰⁵ Kişinin kendine aşırı güveninin eleştirildiği bu söz için krş. Türkçe:

¹⁰⁶ “Dereyi görmeden paçaları sıvama.”; krş. yazımızın giriş kısmı: DLT *suv körmeginçe etik tartma* (Birték § 111); Özbekçe *su görmegünce itek çizme (çizme)*; Kumukça *Edil görmey, etik çezmes* “İdil/Volga görülmeden çizme çıkarılmaz”.

¹⁰⁷ harf. “Kendini Buddha / Tanrı sanma, arkadaşımı da köpek yavrusu sanma.”

¹⁰⁸ 1966, § 220 Кокайга хой кадратпа, Хопчуга сөс дыннатпа “Kurda koyun güttürme, dedikoducuya söz dinletme/anlatma (dedikoducuyla sohbet etme, ona dedikodu yapmasına fırsat verecek şeyler anlatma).”

/Böree hoy kadartpa, pöske ot edekteve. /

“Kurda koyun güttürme, beze de ateş doldurma.”¹⁰⁹

Tuva_I_101; Tuva_II_48

Арның бодава, // Адың бода.

/Arnuñ bodava, aduñ boda./

“Yüzünü düşünme, adını/onurunu düşün.”

Tuva_I_102; Tuva_II_3

Сөглээр сөстүң чигези херек, // Чиир эйтиң чаглыы херек.¹¹⁰

/Sögleer söstüñ çigezi herek, çiiir e'ttiñ çaglıı herek./

“Söylenen sözün doğrusu, yenecek etin yağlısı makbuldür.”

Tuva_I_103; Tuva_II_

Шивегейни шоодайлава.

/Şivegeyni şoodaylava/

“Çuvaldızı çuvala koyma.”

Tuva_I_104; Tuva_II_95

Чаражынга шай хайындырбас, // Чажынга аът ертевес.

/Çarajınga şay hayındırbas, çajınga a't örteves. /

“Güzelliğiyle çay kaynatmaz, saçına at bağlamaz.”¹¹¹

¹⁰⁹ Türkçe “Kurda kuzu emanet edilmez.” ile karşılaştırabiliriz. Harf. “Kurda koyun güttürme, beze ateş etekleme (etekte ateş taşıma)”.

¹¹⁰ 1966, § 3 Бижектиң чиди херек, // Сөстүң чигези херек. */Bijektin çidii herek, söstüñ çigezi herek/* “Bıçağın keskini, sözün doğrusu makbuldür.” Ayrıca kırs. Taube § 359: *Söglër söşge şım herek / bağlār bağğa doñu herek.*

¹¹¹ Bir kızın güzelliği ve uzun saçlı olması çok önemli değil, önemli olan ahlaki, terbiyesi, becerisidir: “Güzelliğin çay demlemeye / kaynatmaya faydası yoktur, tıpkı saç ile atı bağlamak için organ örülemeyeceği gibi, saçların organ yapmaya yetmeyeceği gibi.”

- Tuva_I_105; Tuva_II_ Кээргээрге кеземче болбас.
/Keergeerge kezemçe bolbas/
“Асиунса ceza olmaz.”
- Tuva_I_106; Tuva_II_ Арзылаңы арга-биле тудар.
/Arzılaᅇi arga-bile tudar./
“Arslan hile ile tutulur.”¹¹²
- Tuva_I_107; Tuva_II_ Далай суунга, // Дамды дуза.
/Dalay suunga, damdı duza/
“Denizin suyuna damlanın faydası var.”¹¹³
- Tuva_I_108; Tuva_II_424 Мурнун хынаар, // Соон истээр.
/Murnun hnaar, soon isteer. /
“Önce var yokla, sonra izle.”
- Tuva_I_109; Tuva_II_2 Үлегер сөсте нүгүл чок, // Үер сугда балык чок.
/Üleger söste nügül çok, üyer sugda balık çok. /
“Atasözlerinde yanlış/yalan yok, sel suyunda balık olmaz.”¹¹⁴

¹¹² Bu sözün ilk satırı DLT’deki *ālm arslan tutar - küçün oyuk tutmas* “Hile ile arslan yakalanabilir; ama zorla (yani güç kullanarak) bostan korkuluğu tutulamaz.”

¹¹³ Krş. Türkçe “Damlaya damlaya göl olur”.

¹¹⁴ Giriş bölümünde yer verdiğimiz şu atasözleri ile karşılaştırmız: *kurug tagda kaplan bolmaz / kudug suvında balık bolmaz* ile *koço tagında kaplan yok / kudug suvında balık yok*. Bir yargı ifade eden bu sözü, yargı bildirmesi açısından Sengel Tuvalarının *dura çokda güş çok / dus çokda amdan çok* “isteksiz olan güçsüz, tuzsuz olan da tatsızdır” sözü ile karşılaştıtabiliriz (Taube, s. 175, § 129).

Kaynaklar:

- Aksan, Doğan, 2000: *En Eski Türkçenin İzlerinde. Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı gerçekler*, İstanbul.
- Aksoy, Ömer Asım, 1971: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1, *Atasözleri Sözlüğü*, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım, 1976: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2, *Deyimler Sözlüğü*, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım, 1976: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 3, *Dizin ve Kaynakça*, Ankara.
- Altay Çümdü Sös / Krilatye Slovar*, Gorno-Altaysk, 2007.
- Baskakov, N. A., 1972: *Severnıye dialekti altayskogo /oyrotskogo/ yazıka. Dialekt Kumandısev /Kumandı-kiji/, grammatičeskiy oçerk, teksti, pırevodı i slovar*, Moskva.
- Beyzadeoğlu → Şinasi
- Beyzadeoğlu, Süreyya Ali, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay, 2004: *Edirneli Ahmed Bâdi Efendi, Armağan*, Harvard University.
- Birtek, Ferit, 1944: *En Eski Türk Sıvları*, TDK, Ankara.
- Bläsing, Uwe, 1994: *Tschuwasische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten*, Wiesbaden.
- Boratav, Pertev Naili, 1964: “Les Proverbs”, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, II, Wiesbaden, s. 67-77.
- Boratav, Pertev Naili, 1964: “Les Proverbs”, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, II, Wiesbaden, s. 67-77.
- Brockelmann, Carl, 1919/1920 (Ağustos 1920): “Altturkestanische Volkswisheit”, *Ostasiatische Zeitschrift*, 8: 50-73.
- Brockelmann, C[ar], 1923: “Altturkestanische Volkpoesie”, I, *Hirth Anniversary Volume, Asia Major*, Introductory Volume, edited by Bruno Schindler, London: 1-22.
- Brockelmann, C[ar], 1924: “Altturkestanische Volkpoesie”, II, *Asia Major*, I, London: 24-44.
- Buluç, Sadettin, 1978: “Eski Bir Elyazmasında Bulunan Türk Atasözleri”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, yayımlayanlar: M. Canpolat, S. Tezcan, M.Ş. Onaran, Ankara: 11-26.
- Ceylan, Emine, 1996: *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri. Çuvaşça-Türkçe/Türkçe-Çuvaşça Sözlük*, Ankara.
- Çagatay, Saadet, 1961: *Kazakça Metinler*, Ankara.

- Çağatay, Saadet, 1961: “Nogay Atasözlerinden Bir Kaç Örnek”, *TDAY-Belleten 1961*: 47-51.
- Çelik, Ülkü, 1995: *Kırgız Atasözleri*, Ankara
- Çobanoğlu, Özkul, 2004: *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara.
- Çulha, Tülay, 2002: “Sereya Şapşal’a Göre Karay Türkleri ve Karayca”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 12: 97-188 (atasözleri için s. 143-144, Osmanlıca metin için 183-184).
- Dilek, İbrahim, 1996: “Altay Türklerinin Atasözleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 1, Bahar 1996: 107-120.
- DLT = *Divanu Lugati’t-Turk*
- Doerfer, Gerhard, und Semih Tezcan, 1994: *Folklore-Texte der Chaladsch*, Wiesbaden.
- Dubiński, Aleksander, 1974: “Пословицы и поговорки тракайских караимов”, *Rocznik Orientalistyczny*, 38. Cilt, 235-248. [Yeniden yayımı: *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, Warszawa 1994.]
- Emet, Abliz, 2001: *Uygur-Helik Makal – Temsilliri İzahlık Luğiti*, Keşker Helik Neşriyatı.
- Eyüboğlu, E. Kemal, 1973: *On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Birinci Kitap, İstanbul.
- Geldiyew , Gurbandurdy – Annamyrat Altyýew, [2002], *Türkmen Nakyllary ve Atalar Sözi*, Ankara.
- Göksan, Ayhan, 1966: “Türk Dünyası Atasözleri”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, s. 248-258.
- Hamilton, James, 1986: *Manuscripts ouïgours du LXe-Xe siècle de Touen-houang*, I-II, Paris.
- Hamilton, James Russel, Louis Bazin, 1972: “Un Manuscrit Chinois et Turc Runiforme de Touen-Houang. BM. Or. 8212 (78), (79)”, *Turcica, Revue d’Etudes Turques*, IV: 25-42.
- Hauenschild, Ingeborg, 1989: *Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden (mit den deutschen, englischen und russischen Bezeichnungen)*, Wiesbaden.
- Hommel, Fritz, 1922: “Zu den alttürksichen Sprichwörtern”, *Hirth Anniversary Volume, Asia Major*, Introductory Volume, edited by Bruno Schindler, London: 182-193.
- İzbudak, Veled, 1936: *Atalar Sözü*, İstanbul.
- Jarring, Gunnar, 1985: *The Moen Collection of Eastern Turki (New Uighur) Proverbs and Popular Sayings*, Lund.

- Kaçalin, Mustafa S.: *Divanu Lugati't-Turk*. (hazırlanmakta)
Kazahskaya narodnaya poeziya / Kazaktıñ Halıq Poeziyası, Alma-ata, 1964
- Khabtagaeva, Bayarma, 2009: *Mongolic Elements in Tuvan*, Wiesbaden.
- Kirchner, Mark, 1993: *Sprichwörter der Kasachen*, Wiesbaden.
- Kirchner, Mark, 1994: "Zur Bildhaftigkeit im kasachischen Sprichwort", *Oriens*, 34: 459-469.
- Kirişcioğlu, Fatih, 2007: *Saha Türklerinin Atasözleri. İnceleme-Metin*, Ankara.
- Le Coq, Albert v., 1911: *Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan. Mit einer dort aufgenommenen Wörterliste, mit einer Tafel*, Leipzig und Berlin.
- Lessing, F. D., 1960: *Mongolian English Dictionary*, Los Angeles.
- Megiserus, Hieronymus, 1612: *Institutionum linguae turcicae libri quatuor*, Leipzig.
- Muzaffer Lutfi, 1928: *Türk Atalar Sözü*, İstanbul.
- Orkun, Hüseyin Namık, 1938: *Eski Türk Yazıtları*, II. İstanbul.
- Oy, Aydın, 1972: *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ölmez, Mehmet, 2007: *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen - Tuvacanın Sözarlığı: Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle*: Wiesbaden.
- Ölmez, Mehmet, 2008: "Divanü Lugati't-Türk'teki Atasözleri Üzerine", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK, sayı 683: 525-527, Kasım.
- Öztopçu, Kurtuluş, 1992: *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul.
- Öztürk, Rıdvan – Osman Uyanık, 2006: *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*, Konya.
- Pekacar, Çetin, 2006: *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, Ankara.
- Radloff, W., 1866: *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. I. Theil. Die Dialecte des Eigentlichen Altai: Der Altaier, Teleuten, Lebed-Tataren, schoren und Sojonen*, St. Petersburg.
- Radloff, W., 1870: *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. III. Theil. Kirgisische Mundarten*, St. Petersburg.
- Radloff, W. 1897: *Proben der Volkslitteratur der nördlichen türkischen Stämme. VII. Theil. Die Mundarten der Krym*, Gesammelt und

- Übersetzt Dr. W. Radloff, St. Petersburg [*Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. VII. Bölüm. Kırım Ağızları, Bir Girişle Latin Harfli Transkripsiyonu Hazırlayan Tülay Çulha, İstanbul (baskıda).*]
- Radloff, W., 1907: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme. IX. Theil. Mundarten der Urianchaier (Sojonen), Abakan-Tataren und Karagassen*, Texte gesammelt und übersetzt von N. Th. Katanoff, Texte, St. Petersburg.
- Roos, Martti & Hans Nugteren & Zhōng Jinwén, 1999: “On Some Proverbs of the Western and Eastern Yugur Languages”, *Turkic Languages*, 3, 189-214.
- Roos, Martti, Hans Nugteren and Zinaida Waibel, 2006: “Khakas and Shor Proverbs and Proverbial Sayings”, *Exploring the Eastern Frontiers of Turkic*, ed. by Marcel Erdal and Irina Nevskaya, Wiesbaden, 157-192.
- Rzaguluzade, M., [redaktör] 1949: *Atalar Sözü*, Bakı.
- Sakaoğlu, Saim, 1999: “Divânü Lûgati't -Türk'teki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri”, *Divânü Lûgati't-Türk Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: Türksoy Yayınları, s. 36-46.
- Schlechta - Wssehrd, O[ttokar] Freih[err] v[on] [1825-1894]: *Durûb-i Emsâl-i Osmâniye / Osmanische Sprichwörter / Proverbes Ottomans [=Osmanlı Atasözleri]: Wien / Vienne / Viyana 1281/1865 Osmanische Sprichwörter*, herausgegeben durch die K. K. Orientalische Akademie in Wien. 1865.
- Sertkaya, Osman F., 1983: “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, *Şükrü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 275-291.
- Stein, Heidi, 1984: “Eine türkische Sprichwortsammlung des 17. Jahrhunderts”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38/1-2, 55-104.
- Şinasi, 2003: *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, hazırlayan: Süreyya Beyzadeoğlu, İstanbul
- Taube, Taube, 2008: *Tuwinische Folkloretexte aus dem Altai (Cengel/Wesmongolei). Kleine Formen*, Wiesbaden.
- Tavkul, Ufuk, 2001: *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taymas, A. B., 1968: *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: TDK Yayınları.

- Tekin, Talat, 2003: *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul.
- Thomsen, Vilhelm, 1912: “Dr. M. A. Stein’s Manuscripts In Turkish ‘Runic’ Script from Miran and Tun-Huang”, *Journal of the Royal Asiatic Society*: 181-227.
- Tryjarski, Edward, 1969: “Notes On The *Turcica* In Sir M. Aurel Stein’s Collection”, *Central Asiatic Journal*, 12: 322-328.
- Türkay, K., 1981: “Kaşgarlı’dan Günümüze Gelen Atasözleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1980-1982: 39-42.
- Ülküsal, Müstecib, 1970: *Dobruca’daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara.
- Vámbéry, Hermann, 1867: *Čagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867.
- Vámbéry, H., 1890: “Die Sarten und ihre Sprache”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, c. 44, 203-255.
- W. Radloff’un Proben’inin III. cildinde yer alır: *Kara Söz. Ülgölü söz / Volks-Worte. 1. Alte Sprüche*.
- Yıldırım, Fikret, (hazırlanmakta): *İrk Bitig ve Runik Harfli Metinlerin Dili*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yurtbaşı, Metin, 2013: *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Yüce, Nuri, 1980: “Einige Bemerkungen über tschuwaschische Sprichwörter”, *Central Asiatic Journal*, 24, 1980: 133-137.
- Zajackowski, Włodzimierz, 1959: “Die Krimkaraimischen Sprichwörter”, *Folia Orientalia*, c. I, sayı 1, 1959: 57-61.
- Zhang Jinfeng (张进锋) 2008: *Salar İbret Sözler / 撒拉尔谚语 Salar yanyu*.
- Zolbayar, Gagaaoglu, 1993: *Aldın Dağsa (Sengel tvalarmıñ aas çoğaañ)*, Kızıl.

Dizin***a't** at 19, 34, 61, 81, 90, 104**aarı-** hastalanmak 65**aarig** hastalık 10**aarig kiji** hasta 79**aas** 38**ada** baba 90**adurgak** kibirli, böbürleneni,
övüngen 38**ajıg** acı 39**ak** ak, beyaz 75**ak-** akmak 18**aksı** → **agız+ı***al-** almak**alda-** yanılmak, aldanmak 97**amdan** tad (tat !), lezzet 72 (<
Mo.)**ançig** sıkıcı, itici 39**aḡna-** avlamak, ava gitmek 71
(krş. Mo. *aḡ*)**ara** ara 18, 22, 52, 54**arga** hile 106**argan mal** zayıf hayvan, arık hay-
van 79**arig** orman 82**arın** yüz, çehre, surat 21, 101**arın** → *arın+ı+n*

* Bazı Tuvaca sözcükler, özellikle sonu *-k* veya *-g* ile bitenler bir ek aldıklarında gövdeleri değişmekte, neredeyse tanınmaz hale gelmektedir. Böylesi durumlarda sözcüğün ekli, çekimli hali de dizine alınmış, daha sonra yalın şekline gönderilmiştir: **karaa** → *karak+ı*; **kijee** → *kiji+ge*. Burada ayrıntısına girilmeyen köken açıklamaları için Ölmez 2007 ile Khabtagaeva 2009'a bakınız. Mo.: Klasik Moğolca; ET: Eski Türkçe; Tuv.: Tuvaca.

art- artmak, kalmak, geride kalmak 90**artık** fazla, çok 8, 16**arızlaḡ** arslan 106 (< Mo. < ET)**as-** kaybolmak, yolunu kaybetmek 97**askımcı** ürkek 38**aş-** aşmak, geçmek 59**at** ad, isim 21, 101**at-** atmak, (ok) atmak, silahla ateş etmek 71**aytır-** sormak 97**azaga** cin, Sibirya mitolojisine ait bir cin 69 (krş. Ölmez 2007)**azın-** asmak, bağlamak, toplamak 98**baḡ** bağ, kuşak 76**bagay** kötü 86 (krş. Mo. *maḡui*)**baglaaş** sikke 90**bajı** → *baş***bajım** → *baş+(ı)m***bak** kötü 25, 60 (krş. Mo. *maḡu*)**bakta-** (birisini) kötülemek, yermek 59 (krş. Mo.)**balık** balık 84, 109**bas-** basmak, kaplamak 75**baş** baş 22, 40, 44, 45, 49, 60, 80**başta-** yönetmek, yönlendirmek 63**baştan** → **başta-gan***baştay** baştan, ilk, birinci 24**bat-** batmak 32**bay** zengin 7, 8**baybaḡ** geveze, boş konuşan 38**bayı-** zengin olmak, zenginleşmek 11**bediinden** → *bedik***bedik** yüksek 26**berge** zor 96**bergee** → *berge+ge*

- befi** evvel, önce 53
bijig sağlam 76
bijigla- sözünü tartmak (asıl anlamı “güçlenmek, güçlü olmak”) 52
bızaa buzağı 85
biçe küçük 42, 95
bijek bıçak 41
bildin- bilmek, tanımak, anlamak 46
bile ile, beraber, +(y)la 55, 65
boda- düşünmek; sanmak 99, 101 (krş. Mo. *bodu-* ~ *bodo-*)
bodagan boduk, deve yavrusu 92
bodan- düşünmek 53
boduñnu → *bot+(u)ñ+nu*
bogda aziz; Buddha 99 (< Mo.)
bol- olmak 10, 22, 105
boostaa boğaz 59
borzuk porsuk 46
bot kendi, kendisi 45 46, 66, 74, 99
bögüngü bugünkü 83
börü kurt 100
bulut bulut 12
burgan Buddha, Tanrı 12, 69 (krş. Ölmez 2007)
but ayak 40, 49
buura buğra, devenin erkeği 92
bürü yaprak 39
büt- bitmek, tamam olmak 30
çaa yeni, taze 20
çaaskaan yalnız, tek 52
çaaşkın yağmur 4
çag yağ 83
çaglıg yağlı 31, 102
çaglı → *çaglıg+ı*
çalгаа tembellik 42, 43, 44
çaңgi yankı 70
çaңgis yalnız, tek, tek bir 3, 21
çaraa tüktürük, salya 6
çaraş güzel; güzellik 89, 104
çarıl- yanılmak, çatlamak, bölünmek, ikiye ayrılmak 86
çarluçal → *çarl-uçal* 86
ças- yazmak; çizmek 53, 81, 88
çajınga → *ças+ı+n+ga*
çaş saç 104
çaşpaa yalaka, yağcı 43
çaştançı kıvılcım 4
çavaa tay 11
çavıldak susam 94
çay- sallamak 58
çazıy aç, açgözlü, hırslı; obur, doyumsuz 44
çeçek çiçek 89
çedir- yol açmak, ulaştırmak, vesile olmak 42
çer yer, bölge, menzil 2, 34, 59, 71
çıdm yatacak yer, yatak 29
çıldıa → *çıldak+ı*
çıldak sebep, bahane, gerekçe 43
çılga- yalamak 6
çirgal mutluluk, huzur 29
çirik ağız kenarı, kıyı
çi- yemek 31, 59, 102
çidig keskin 27
çige doğru, hakikat 102 (Ölmez 2007)
çok değil, yok; +sIz 3, 50, 68, 72, 80, 84, 109
çon halk 1 (< Çince)
çook yakın
çoon geniş 1
çor +DUr (*çor-ur* “yürümeğe, gitmek”) 13
çor- gitmek, yürümeğe 97
çorjañ tembel; yavaş 34
çoru- yürümeğe, gitmek 77
çoruk huy, davranış, karakter 51

- çovat-** yormak 40, 66
çudu → çut
çugaa konuşma 32
çula meşale, ışık 69
çuluk özsu, usare; *çuluk çok* usaresiz, kuru 50
çut I kıtlık 10
çut II düzensiz, pasaklı 36
çügürük hızlı 27
çüreenden → *çürek+i+n+den*
çürek yürek, kalp 24
çüs yüz “100” 13
çüve şey, nesne, ne 87
daa da/de, dahi 22, 69
daarta yarın 83
dag dağ 14, 22, 26, 75, 98
dalaş acele etmek 67
dalay deniz 84, 107
damdı damla 107
dağırak yemin 27 (< Mo.)
dağıraktıg yeminli, yemin etmiş kişi 24
dargan usta, demirci ustası 33 (< Mo.)
dayan- dayanmak, destek almak 73
de- demek, söylemek 44
deere daha iyi, yeğ, makbul 37, 83
dees diye, deyip, diyerek 58
dees- birleşmek, dokunmak 22
deg gibi 75
degi iyi, makbul 31
demdee → *demdek+i*
demdek işaret, sembol (< Mo. *temdeg* “işaret, belgi; sembol; damga” Lessing 798 b)11
duji keskin duyuslu, iyi duyan 61
dun- kesmek, geçmek (delmek) 41
dıl dil 49, 55
dıt karaçam ağacı, ağaç 55
dize için, diyorsa 97
doğ düğüm, sıkı düğüm, (kör-
düğüm gibi) sağlam düğüm 76
doğgurak katlamalı bıçak, sustalı /
çakı benzeri keskin bıçak 27 (<
Mo.)
dovuk diz kapağı 75
dumçuk burun 85
durt boy, uzunluk 57
dus tuz 72
duza fayda, yarar 107; *duza çok*
faydası 50
düş- düşmek 67
e’t et 20, 31, 41, 102
edeerj → *edek+i+j ?*
edek etek, elbisenin ucu, elbisenin
paçası, elbisenin eteği 49, 98
edekte- etekle taşımak, “etekle-
mek” 100
ederiş- dostluk kurmak, arkadaş
olmak 15, 25
ederjir → *ederiş-*
ederjiriniç → *ederiş-*
ee sahip 19
ejin → *eş+i+n*
ejini → *eş+(i)j+n*
ejışkiler arkadaşlar, dostlar 14
eki iyi 19, 20, 25, 33
ekiri- iyileşmek, daha iyi hale
gelmek 65
enik köpek yavrusu, enik 99
ep dostluk, arkadaşlık, uyum 15,
86
er kişi, insan 2
erge kolay 96
ergee → *erge+ge*
ergeen → *ergek+i+n*
ergek parmak 33
ergi eski, kadim 20
ert- geçmek 78

- ertem** bilim 95 (< Mo. < ET)
ertine mücevher; hazine (Mo. *erdeni*, Hal. *erdene* < Uyg. *erdini* << Skr. *ratna*) 14, 15
eş arkadaş, dost, eş, hanım 17, 19, 20, 24, 34, 45, 99
eştiğ arkadaşlı, dostu olan 13
et eşya 86
eves değil 69, 87
evi → *ep* (*ep+i*)
haak söğüt çubuğu, çubuk 63
halda- dokunmak, saldırmak, bela olmak 60 (< Mo.)
halışka[lar] (büyük ve küçük) kardeşler (~ *alışka[lar]*, ~ *akalışka[lar]*, ~ *akışka[lar]*) 16
haram cimri 34, 35, 36 (< Mo.)
hat rüzgar 80
hatçıl rüzgarlı
hay- dikkat etmek, göz kulak olmak 97
haya kaya 63
haya-daş kaya ve taş, kaya, taş 16
hayın- kaynamak 30
hayındır- kaynatmak 104
hek guguk kuşu 89
herek gerek, lazım, -mAlI 15, 17, 31, 68, 95, 102
herek lazım, gerekli
hertek, ~ *herteş* hörgüç 87
hına- kontrol etmek, yoklamak 108
hırın karın 32
hol el 32
hoozun boş, gereksiz 32, 50 (< Mo.)
hop dedikodu, iftira, nifak 54, 47
horalığ zehirli 47 (krş. *horan*)
horan zehir 47 (< Mo.)
hoy koyun 100
hoyugan korkak, ürkek 61
höl göl 88
höörem övünge, övünen, geveze 51
höreende → *hörek+i+n+de*
hörek göğüs, gönül 56
höy çok 19, 43, 52
huurak lama olacak öğrenciler (< Mo. < ET *kuvrak* "(Budist) ce-maat") 11
hülbüs karaca 71
hün gün 32
hün gün, *hümmün* her gün 71
ıgla- ağlamak 62, 74
maa → *mak+i*
mak sevgi, sevme, hoşlanma; tutkun, bağlı 16, 23, 26
ıra- uzaklaşmak 24
ırak uzak, ırak 22, 34
ışkaş gibi, benzer 51
ıt köpek, it 6, 10, 54
ıyajı → *ıyaş+i*
ıyaş ağaç 2, 28, 50
ızır- ısırarak 48
idiñ → *idik+iñ* ?
idik ayakkabı 37, 98
ildeğ belli, açık, aşikar 2
iste- izlemek, takip etmek 108
iş iş 31
iye ana, anne 23, 91
iyi iki 22, 54
kaaş ayrılacak 24
kadart- güttürmek, baktırmak 100
kaday hanım, eş, kadın 36
kadığ sert, katı 9
kag- sokmak, atmak, fırlatmak 54
kagır → *kaaş-*
kak- vurmak 33
kalbak geniş 36 (< Mo.)
kalçan kel 46 (< Mo.)

- kara** kötü, kötülük, karanlık (mecezen: kötülük) 75
karaa → *karak+ı*
karak göz 2, 35, 61
kat çi- sakız çiğnemek 82
kattır- gülmek, katılmak 24, 62
kayaa-daa her yer, neresi olsa, her yerde 77
kayga- şaşmak, şaşırarak 63
kaygal uyanık, gözü açık 2 (< Mo.)
keerge- acılamak, şefkat göstermek, bağışlamak 7, 105
kemniğ suçlu, kötü 87
kert- kertmek, kertik açmak 28
kezek parça 36
kezemçe ceza (Tuv. *kes-* fiili ve Mo. *-mçe*, krş. Khabtagaeva s. 149) 105
kıl- yapmak, etmek 31
kılık öfke, hiddet 66
kırgan yaşlı 81
kırı- yaşlanmak 92
kırıla- kıyidan / kenardan yürümek 63
kıs kız 33, 91
kıska kısa 57
kıskaş maşa, tutacak 69
kidis keçe 59, 93
kijee → *kiji+ge*
kiji kişi, insan 5, 9, 17, 19, 21 22, 34, 35, 37, 43, 44, 48, 54, 59, 61, 82, 93
kiji tölü insan yavrusu, insan evladı 77
kinçi zincir 5 (< Mo.)
kir- girmek 59, 82
kodañçı it bekçi köpeği, sürü köpeği, çoban köpeği 64 (Mo. ve Tuv. +*çır?*)
korgar → *kort-ar*
kort- korkmak 12, 64
kortuk korkak 61
kök yeşil 94
köör → *kör-ür*
kör- bakmak, görmek 45, 91, 97, 98
körbeenin → *kör-be-gen+i+n*
körjür → *körüş-ür*
körüş- görüşmek, buluşmak, karşılaşmak 22
köskü gözü keskin 61
köş- göçmek, göç etmek 78
kövüde- artmak, çoğalmak 11
kövük köpük 51
kudu aşağı, aşağısı, alt 35
kuduruk kuyruk 9
kuduruu → *kuduruk+u*
kulaa → *kulak+ı* 61
kulak kulak 61, 78
kulun tay, kulun (Mo. *dağaga(n)* Lessing 216 a) 11, 23
kurgag kuru, kurumuş 50
kuş kuş 23
kuş oğlu kuş yavrusu 77
küske fare 67
küş güç 72
küştüğ güçlü 58
lama lama, lama Budist din adamı 10 (< Mo. < Tibetçe)
lañ “akçe”, eski bir para birimi (*lañ* eski bir para birimi, Çince 兩 *liang*, Mo. *lang* 37.3 gramlık Çin ağırlık birimi; bir onsluk gümüş, Lessing 515b) 13
mal hayvan, hayvan sürüsü (~ Mo. *mal* Lessing 523 b << Ar. *māl*) 17
manag çoban (harf. gözetmen, koryucu, bekçi) 17

- men** ben 58; +(y)Um 87
myıs boynuz 78
muñ bin 13
muñgara- üzülme, üzgün olmak 62 (< Mo. << ET)
murnay ilk, baştan, önce, evvel 78
murun önce, evvel 108
nayıral dostluk (Mo. *nayıral* L 560 a) 14
noyan bey, efendi, derebeyi; yüksek rütbeli memur 6
nügül yanlış, hata, yalan (< Mo. *nigül* L 582 b) 109
ogul oğul, evlat 90, 91
olça kâr, kazanç 29 (< Mo.)
olur- oturmak 30, 52
olut oturacak yer, oturma 29
oorju hırsız 64
oraaş- dolaşmak, dolanmak 33, 49
orgaş → *olur-gaş* 52
orluuçal → *orul-uuçal*
ornunga → *orun+u+n+ga*
oruk yol 1, 81
orul- bozulmak, eskimek 86
orun yer, mevki 13, 21
oruu → *oruk+u*
ot ateş 36, 100
ottul- ısıtmak, yakmak 30
ödüreen → *ödürek+i+n*
ödürek ördek 88
ög ev (~ yurt, keçe çadır) 36
ökpe ciğer 83
öl- ölmek 90
öödele- düzelmek, (daha) iyi olmak 5
öör- sevinmek 62
öören- alışmak 96
öörenirindin → *öören-ir+i+n +den*
öörüşkü sevinç 56
ört ateş; yangın 4
örte- bağlamak 104
örtek değer, paha, fiyat, kıymet 84
ös- büyümek, yetişmek 92
öşkü keçi 63
östüg kinlenen, kinli; (mecazen) tutkulu, hoşlanan 48
ötküt keskin 70
öttünçee → *öttünçek+i*
öttünçek taklit eden, taklitçi, öykünen, mukallit 70
özer → *ös-er*
pök- doymak, kanmak 6
pös kumaş, bez 100
sagış fikir, düşünce 52, 60
segi- iyileşmek 79
semiri- semirmek, yağlanmak, şişmanlamak 10, 79
setkil düşünce 95 (< Mo.)
sezik sezgi, sezme; evham 65
sigen ot 80
soñ sonra 108
soñnay sonradan, sonraki 78
soon → *soñ+?*
sögle- konuşmak, söylemek, demek 28, 48, 54, 101
söglet- söyletmek 56
söñnet- 56
söök kemik 54
sös söz 28, 43, 52, 76, 102
suunga → *sug+u+n+ga*
sug su 18, 107
sugju yüzücü, sucu 85
suksa- susamak 44
süt süt 67
süzük umut, inanç 65
şaa → *şag+ı*
şag I zaman, devir, vakit 3, 94
şag II kuvvet, güç 94
şaptı kör bıçak, kesmez bıçak 41

- şay** çay 104
şгаа- hedeflemek, nişan almak 53
şгja- saklamak, korumak 15
şın gerçek, hakikat 48, 76 (<< Çince)
şvık sopa, çubuk 48
şimçe- hareket etmek, sallanmak, kımldamak, oynamak, çalışmak 32, 80
şinçile- araştırmak, incelemek 52
şivegey çuvaldız 103 (< Mo.)
şoodayla- çuvala koymak 103
şöyül- uzamak, sünmek, çekilmek 93
şugum çizgi, hat 53 (< Mo.)
şuuga- gürtlü yapmak, bağırıp çağırarak 53
taalay dedikodu 27
tanı- bilmek, tanımak
tay- kaymak, kayıp düşmek 73
tenek yaramaz, haylaz, şımanık, akılsız 39, 40, 48
terek kavak ağacı 39
teve deve 45, 68, 87
tevene çuvaldız 70 (< Mo.)
teyle- dua etmek 12
togdu toklu, 1 yaşındaki koyun 9
toolay tavşan 27 (< Mo.)
toolçu destancı, destan anlatıcısı 64
tof- doymak
tof- doymak 6, 32
totkan doymuş, tok 9
tul- dayanmak, gelmek, sonuna / ucuna gelmek 85
tuman duman, sis 24
tur- kalkmak; durmak, kalmak 73, 94
tura hırs, azim 57 (< Mo.)
turguz- kurmak, yapmak, kurdurmak 14
tut- tutmak 48, 106
udazın ip; kablo (< Mo. Khabtagaeva s. 58, 118) 33
ugaan akıl, zekâ, anlayış 8 (< Mo. < ET *uk-*)
ugulza çok desensiz, işlemez 37
ujul- çıkarmak 98
ulug büyük, yüce 42, 57, 95
uluu → *ulug+u*
uluurgak kibirli 37
uran usta, mahir 33
urug çocuk 74
uş- uçmak 24, 73, 74, 77
uya yuva 23
uyguju uykucu 64
uzun uzun 49
üleger sös atasözü (< Mo. *üliger* L 1005 b) 109
ün ses 89
ün- çıkmak 78
ün- çıkmak, meydana gelmek; yetişmek 4
ünüş bitki 89
üstür → *üzül-ür* 5
üyer sel (< Mo. *üyer* < ET *ügüz.*) 4
üyer sug sel suyu 109
üzül- kırılmak, bozulmak, koparılmak 5
yadara- yoksullaşmak, yoksul olmak 11 (< Mo)
yadu yoksul, fakir (< Mo. *yadagu* “fakir, yoksul” L 422 b) 7, 8
yala al- rüşvet almak 6 (< Mo.)